

INSTITUTIONEN FÖR LITTERATUR,
IDÉHISTORIA OCH RELIGION

"På Guds högra sida sitter en jude"

Bilden av "judefrågan", det judiska folket och förintelsen
i *Evangelii Härold* 1939–45

"On the right-hand side of God there is a Jew"

The depiction of "the Jewish question", the Jewish people and the Holocaust
in *Evangelii Härold* 1939–45

Lars Netterfors

Termin: Vårterminen 2018
Kurs: RKT 145 Examensarbete teologi 15 hp
Nivå: Kandidat
Handledare: Andreas Nordlander

ABSTRACT

This essay is a descriptive study of how the Jewish people was depicted in the Swedish journal *Evangelii Härold* (EH) during World War II. EH was started in 1916 and published once a week by the leading Swedish pentecostal congregation, Filadelfia in Stockholm.

My material consists of all the articles from EH 1939–45 which contain words like Jew, Jewish, Judaism etc. After an initial screening process I had 177 texts to examine. The content of these articles were categorized using 20 topics that attempted to capture the subjects and themes that the writers are dealing with.

In the main section of the essay I am analysing the content of the texts to identify the ideas, values and theological perspectives of the writers. This analysis is mainly focused on:

- The relationship to the ideas of the period, like race, people, nation
- The theological relationship of Judaism–Christianity as continuity or conflict
- The persecution of Jews in Nazi Germany and the Holocaust
- The eschatology and the return of the Jews to Palestine

My conclusions are that the writers in EH seem to think that there is a "Jewish question". A problem with the Jewish people is their particularism: they are unable to fully adapt in the society and their religion is exclusive. The writers also use concepts such as race, people and nation in a manner typical of the period, but they do not argue for ideas about racial hierarchy.

The relationship between Judaism and Christianity is theologically described as both continuity and conflict: Jesus was a Jew! But the Jews didn't accept him as Messiah. Therefore, the Jewish people are placed in the expulsion box and God is using the Gentiles as his tools. But one day in the end of time He will use the Jews again.

EH's readers also get information about the persecution of Jews in Germany in single articles, and about the Holocaust. The sympathies are here explicitly with the Jews, but as the Holocaust escalates, less and less are written about this subject.

Instead, in the late war years, the focus is on the eschatological expectations: the end of time and the return of Jesus is near – and then the Jews will return to Palestine and confess Jesus as the Messiah.

Key words: *Evangelii Härold, Jews, Judaism, Anti-Semitism, The Holocaust, Eschatology, Theology, Palestine, Pentecostal, Dispensationalism.*

INNEHÅLL

1. INLEDNING	sidan 2	4.3 TEOLOGISK KONTINUITET OCH KONFLIKT	22
I.1 SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNING	2	4.3.1 Jesus var jude	22
I.2 METOD OCH MATERIAL	3	4.3.2 Trons kontinuitet	23
I.2.1 Avgränsningar	3	4.3.3 Fortsatt eller ersatt förbund?	24
I.2.2 Urval	3	4.3.4 Ansvaret för Jesu död	25
I.2.3 Att läsa och tolka	4	4.3.5 Tro och gärningar	26
I.3 TIDIGARE FORSKNING	4	4.4 DEN NAZISTISKA JUDEPOLITIKEN	27
2. BAKGRUND	6	4.4.1 Utvecklingen på tyskt område	27
2.1 DEN SVENSKA PINGSTRÖRELSEN	6	4.4.2 Vad är sanning?	27
2.1.1 Teologisk och social profil	7	4.4.3 Judar blir flyktingar	29
2.1.2 Eskatologin och det judiska folket	7	4.4.4 Våra judiska grannar flyr	29
2.2 EVANGELII HÄROLD	8	4.4.5 Europas skräckkammare	30
2.2.1 Utgivare och redaktion	9	4.4.6 Tystnaden tar vid	31
2.2.2 Förkunnelsen i centrum	9	4.5 MED FRAMTIDEN FÖR ÖGONEN	31
3. KONTEXT	10	4.5.1 Den slutliga lösningen	32
3.1 ANTIJUDISK TEOLOGI	10	4.5.2 Judarnas omvändelse	32
3.1.1 Judarna ersätts och stöts ut	10	4.5.3 Återvändande till Landet	33
3.1.2 Luther och enhetssamhället	11	4.5.4 Framtiden är redan här	34
3.1.3 Tyskorienterad tradition	11	5. DISKUSSION OCH SLUTSATSER	36
3.2 DET RASBIOLOGISKA TÄNKANDET	12	5.1 MINA FEM SLUTSATSER	36
3.2.1 Rasbiologin växer fram	12	5.1.1 Oklart formulerat problem	36
3.2.2 Nazisternas rastänkande	13	5.1.2 Raser, folk och nationer	36
3.2.3 Nürnberglagarna	13	5.1.3 Judendom och kristendom	37
3.2.4 Svenska konsekvenser	14	5.1.4 Varför så tyst om förintelsen?	38
3.3 VAD KUNDE SVENSKARNA VETA?	14	5.1.5 Eskatologins förverkligande	38
3.3.1 Partipolitiserad press	15	5.2 SLUTORD	39
3.3.2 Tigande och trots	15	Källor & litteratur	40
3.3.3 Förintelsen blir känd	15	Personregister	41
3.3.4 Att veta och att förstå	16	Bilagor	42
4. GENOMGÅNG OCH ANALYS	17		
4.1 JUDEFRÅGAN OCH BLODETS RENHET	17		
4.1.1 Vem har problem med vem?	18		
4.1.2 Problemfolk eller centralproblem?	18		
4.1.3 Tidstypiska formuleringar	19		
4.1.4 Tydliga ställningstaganden	19		
4.1.5 Ett nationellt föredöme	20		
4.2 VARFÖR FÖRFÖLJS JUDARNA?	20		
4.2.1 Med vetenskapliga anspråk	20		
4.2.2 Sinne för proportioner	21		

1. INLEDNING

Vid trettioalets början hade de flesta svenskar inte varit utomlands och i vårt land bodde bara omkring 6 500 judar.¹ Som en kvardröjande effekt av tidigare diskriminerande lagstiftning levde de flesta svenska judarna i våra större städer och var verksamma inom ett begränsat antal yrken. På Gotland bodde till exempel år 1930 bara en enda ”mosaisk trosbekännare” och i hela Jämtlands län inte fler än sex stycken.²

I praktiken innebar detta att de flesta svenskar inte hade träffat någon jude och att man hade mycket vaga uppfattningar om det judiska folkets kultur.

Det är därför kanske inte förvånande att svenskar i allmänhet var mer engagerade i de ”nordiska brödrafolkens” situation än i det judiska folkets. Efter Sovjetunionens anfall mot Finland i november 1939 visades en stor offervilja för den finska nationen i Sverige. Under parollen ”Finlands sak är vår” samlades pengar och kläder in – och närmare 9 000 svenska män deltog som frivilliga på den finska sidan i vinterkriget.³

Något liknande brett folkligt engagemang för det judiska folket fanns inte i Sverige under trettioalet och svenska myndigheter bejakade i praktiken delar av den tyska judepolitiken: judiska flyktingar nekades nästan alltid inresa till Sverige och många präster i Svenska kyrkan tillämpade aktivt de tyska raslagarna när de skulle utfärda äktenskapsbevis.⁴ Kort sagt: det fanns en både uttalad och outtalad antisemitism i det svenska folkhemmet.

Men vid denna tid fanns en ny kristen grupp som vägrade att anpassa sig till folkhemmets ideal om modernitet och nationell enhet: pingstvännerna. Deras teologiska rötter fanns inte i Luthers hemland, utan i väster, och deras gemenskap var på flera sätt gränsöverskridande.

Så vad tänkte de om det judiska folket? Ansåg de, som många runt omkring dem, att det fanns en ”judefråga”? Eller hade deras starka tro på ett hemland som inte är av denna världen gjort dem immuna mot tidens rasidéer och nationalism?

1.1 SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNING

Med denna uppsats vill jag undersöka hur man inom den svenska pingströrelsen under krigsåren 1939–45 formulerade sig i tryckt form om det judiska folket.

Min problemställning kan formuleras i tre frågor:

- Vad skrev man om judar, judisk tro och judisk kultur?
- Hur förhöll man sig till tidens rasidéer och hur förstod man antisemitism?
- Skrev man något om förföljelserna i Tyskland och förintelsen?

---

1. Statistisk årsbok 1940, sid 20

2. Statistisk årsbok 1940, sid 20

3. Nationalencyklopedin, uppslagsordet ”Finlandsfrivilliga”

4. Åmark 2016, sid 363 ff

1.2 METOD OCH MATERIAL

Till sin form är denna uppsats en deskriptiv studie av innehåll i ett antal utvalda tidningsartiklar som alla är hämtade ur pingströrelsens tidskrift *Evangelii Härold* (EH).

Valet av tidningar som material för min studie hör samman med att jag är journalist och intresserad av presshistoria. Men jag tror också att just tidningsmaterialet erbjuder särskilda möjligheter för den som är på spaning efter flydda tiders tankar och idéer.

En tidningsartikel är nästan alltid förankrad i tiden och rummet. Den är också lättflyktig. När ett nytt tidningsnummer når läsarna är förra numret snart glömt och tidnings-skribenter bekymrar sig därför sällan om eftervärldens dom. Detta gör tidningar till unika tidsdokument: de ger oss titthåll in i en nutid som sedan länge är historia.

1.2.1 Avgränsningar

Redan i mitt val av studieobjekt finns en viktig avgränsning. Jag ägnar denna uppsats helt och hållet åt *Evangelii Härold*. Skälet är att synen på judar i EH är utforskat område.

Tidsmässigt har jag avgränsat mig till krigsåren 1939–1945. Mitt skäl till detta är att det är under dessa år som ”judefrågan” aktualiseras på ett sätt som saknar motstycke i Europas historia. Ett annat skäl är att tiden och utrymmet för en kandidatuppsats är begränsat; från början tänkte jag mig en betydligt längre period för att kunna skildra utvecklingen över tid och då också komma åt tidsandan innan nazismen blev en maktfaktor.

Innehållsligt har jag också försökt avgränsa mig. Det är bilden av det judiska folket som är mitt fokus. Jag har därför inte fördjupat mig i synen på nazismen i allmänhet eller på tidens kulturkamp mellan diktatur och demokrati i Europa. Mitt fokus på judar innebär också att andra grupper som utsattes för nazisternas terror här lyser med sin frånvaro.

1.2.2 Urval

Mitt grundmaterial har bestått av samtliga nummer av EH under perioden 1939–45, totalt cirka 7 700 sidor, som jag haft tillgång till i digital och sökbar form.⁵

I detta material har jag sökt texter innehållande ord med ordstammen j-u-d, alltså jude, judinna, judisk, judendom och så vidare.⁶ Totalt fick jag på detta sätt ihop 280 texter av varierande slag; alla de genrer och texttyper som beskrivs i avsnitt 2.2.2 finns representerade. Annonser från externa annonsörer har inte tagits med. Däremot har jag tagit med tidningens annonser för det egna förlagets böcker.⁷

Efter en första genomläsning kunde jag sälla bort 103 texter där jud-ord användes på ett icke betydelsebärande sätt, alltså texter där judar eller judiskhet omnämns bara i förbigående och utan att någon form av information eller värdering förmedlas. I de flesta fall handlade det här om rena bibelcitater eller bibelparafraser av typen ”här är icke jude eller grek”.

5. Pingst FFS gav mig fri tillgång till sitt välordnade digitala forskarrum där mycket av rörelsens material finns samlat. Stort tack!

6. EH finns i form av OCR-behandlade pdf-filer och för att läsa och söka har jag använt Adobe Acrobat och dess sökverktyg.

7. Att jag tagit med tidningens annonser för Förlaget Filadelfias böcker beror på att lanseringen av dessa böcker i EH sker genom både regelrätta annonser och recensioner som vi idag skulle beteckna som redaktionell reklam. Jag uppfattar båda som uttryck för idéer och uppfattningar sanktionerade av EH:s redaktionsledning.

Därmed återstod mitt slutgiltiga studiematerial: 177 texter där jud-ord används på ett informationsförmedlande och betydelsebärande sätt. Dessa texter utsatte jag för en ny och mera djuplodande läsning då jag inledningsvis kategoriserade texternas ämnesinnehåll och sedan, ämne för ämne, analyserade de olika idéer, perspektiv och motiv som skribenterna ger uttryck för.

Som ”mall” för min kategoriindelning använde jag **tjugo ämneskategorier** som jag identifierat under min första läsning. En beskrivning av dessa tjugo ämnen återfinns i bilaga 1. Hur ofta de förekommer under de undersökta åren redovisas i bilaga 2.

1.2.3 Att läsa och tolka

Tidningsmaterialet har inte bara fördelar, det har också sina begränsningar. Genom att en tidnings texter skrivs av flera olika skribenter är det inte alltid ett synsätt som förmedlas, utan många. Ibland tycks samsyn råda, ibland drar skribenterna åt olika håll.

Materialet är också genom sin tydliga tidsprägel skört och öppet för olika tolkningar. En del i EH:s texter från krigsåren är underförstått, skrivet mellan raderna – och jag har under resans gång ofta påmint om att min förförståelse är en annan än de samtida läsarnas. Jag är inte, och har aldrig varit, aktiv i pingströrelsen – och min tid och den värld jag lever i är på många sätt annorlunda än krigsårens Sverige.

Idag sitter vi ju också med världskrigets och förintelsens facit i hand, vilket gör frestelsen stor att sätta sig till doms över texternas upphovsmän (ja, de är med två undantag alla män). Jag hoppas att jag lyckats avhålla mig från detta.

Ett exempel på materialets skörhet återfinns i avsnitt 4.4.2 där jag skriver om en text för söndagsskollärare. Texten, som är en utläggning av Ester 3:8–15, handlar om den onde Hamans anslag mot det judiska folket, men min slutsats är att den också bör läsas som en samtidskommentar. Jag är väl medveten om att denna läsning kan diskuteras – och jag ser gärna att så görs.

Min indelning av materialet i tjugo ämneskategorier är tänkt att ge min genomgång och analys en systematisk struktur. Men samtidigt finns givetvis en fara i att dessa förvalda ämnen styr vad jag i slutändan kommer fram till; som man ropar får man svar heter det ju. Jag har försökt att vara uppmärksam på denna risk (ett exempel på hur min ämnesindelning kan vålla svårigheter vid tolkningen av texterna finns i avsnitt 4.3.3).

1.3 TIDIGARE FORSKNING

Om utvecklingen i trettioalets och fyrtioalets Europa, andra världskriget och förintelsen är den vetenskapliga litteraturen idag ofantlig. En god sammanfattning av forskningsläget avseende Sverige ges i historikern Klas Åmarks *Att bo granne med ondskan* som gavs ut 2016. Vad svenskarna kunde veta om utvecklingen i Hitlers Tyskland skildras genom sammanställningar av pressklipp i Svanberg-Tydéns *Sverige och Förintelsen* som kom 2005.

Också vad gäller antisemitismens historia finns idag en stor och omfattande litteratur. En grundlig genomgång finns i *Judehatets svarta bok* av Eriksen-Harket-Lorenz som kom

ut på svenska 2009. Ett svenskt idéhistoriskt fokus finns i *Judefrågan* av Henrik Bachner, där ett helt kapitel ägnas åt den kristna debatten under trettioalet med fokus på ett antal kristna tidningar, dock ej EH.

Den svenska kristenhetens – inte minst Svenska kyrkans – förhållande till nazismen har varit föremål för flera avhandlingar, den senaste är historikern Lars Gunnarssons *Kyrkan, nazismen och demokratin* från 1995. En bibelteologisk genomgång av antijudisk teologi genom tiderna finns i Jesper Svartviks *Bibeltolknings bakgator* från 2006.

Den internationella pingströrelsen och den pentekostala teologin är numera också ett stort forskningsfält och den svenska pingströrelsen har på senare år ägnats ett allt större vetenskapligt intresse. Pingströrelsens eskatologi och synen på det judiska folkets roll behandlas i Göran Gunnars avhandling *När tiden tar slut* från 1996. År 2009 kom Carl-Erik Sahlbergs avhandling *Pingströrelsen och tidningen Dagen – från sekt till kristet samhälle 1907–1963*. Sahlberg driver där tesen att pingströrelsens eskatologiska förväntningar mattas under trettioalet till förmån för ett starkare inomvärldsligt samhällsengagemang. Han visar också med många exempel hur rörelsen steg för steg utvecklades till ett samfund genom en rad ekonomiska projekt som binder samman landets pingstförsamlingar. Denna tanke är också bärande i den nyligen utkomna *Biskop Lewi Pethrus* av Joel Halldorf.

2. BAKGRUND

Det vi idag kallar pingströrelsen – sedan 2004 ett registrerat svenskt trossamfund – började som en interkonfessionell väckelserörelse.

Startpunkten för väckelsen brukar ofta anges till den 9 april 1906. Vid ett möte i en gammal metodistkyrka vid Azusa Street i Los Angeles började då en åttaårig pojke att tala i tungor precis som apostlarna på den första pingstdagen. Tungotalet, som ett tecken på dopet i det helige Ande, blev den nya väckelsens signum.¹

Pingstelden spred sig snabbt, redan hösten 1906 nådde den miljonstäderna New York och Chicago.² Väckelsen fick nu också en internationell spridning: innan årets slut hade den nått till Kanada, Indien och Norge. Snart spreds andens eld även till Sverige där den ungefär samtidigt gav sig till känna i Skövde, Arvika och Stockholm i början av 1907.³

2.1 DEN SVENSKA PINGSTRÖRELSEN

I Sverige kunde man knyta an till den tradition som fanns i samfund med angloamerikansk bakgrund, framförallt Baptistsamfundet och Helgelseförbundet. Här fanns i vissa kretsar redan en förkunnelse om kroppens helande och andedopet som en andra välsignelse, även om det är först nu som tungotalet får en dominerande roll.⁴

Redan från början väckte väckelsens uttrycksformer kritik och misstänksamhet. Typisk är den skildring som Stockholms-Tidningen ger i januari 1907:

En metodistpräst Baratt [...] har under julen hållit religiösa möten, som trotsa hvarje beskrifning. Genom lågande predikningar, bön, sång, ”talande med tungomål” och allehanda religiösa experiment har han försatt sina åhörare i formligt vanvett, de ha skrikit och uppfört sig som galna. Flera ha störtat omkull på golvet i svåra krampanfall och sedan måst ligga till sängs, sjuka af upphetsningen och rädslan.⁵

Efter några år hade ett antal församlingar, företrädesvis inom Baptistsamfundet, helt eller delvis börjat omfatta de nya idéerna om dopet i anden och tungotalet som dess tecken. Men alla inom Baptistsamfundet välkomnade inte denna utveckling. År 1913 uteslöts den relativt nybildade Filadelfiaförsamlingen i Stockholm; det formella skäl som åberopades var att församlingen hade öppnat sitt nattvardsbord även för troende från andra församlingar.⁶

Filadelfiaförsamlingen och dess ledare Lewi Pethrus deklarerade nu att man var en fri församling utan organisatorisk bindning till något samfund – och upphöjde detta tillstånd till högsta norm. Snart slöt fler baptistförsamlingar med pingsttroende upp bakom idén om samfundsfrihet och pingströrelsen började ta form.⁷

---

1. Björkquist 1959, sid 14 f

2. Sahlberg 2009, sid 13

3. Björkquist 1959, sid 31 ff

4. Sahlberg 2009, sid 11 f

5. S-T 5 januari 1907 citerat ur Sahlberg 2009, sid 16 f; S-T var vid denna tid Sveriges största dagstidning.

6. Halldorf 2017, sid 33 ff

7. Halldorf 2017, sid 36 f

Den nya rörelsen växte snabbt. År 1920 bestod den av 125 församlingar med tillsammans cirka 5 000 medlemmar. Tio år senare, 1930, fanns 419 församlingar och totalt drygt 30 000 pingstvännen. Ytterligare tio år senare, 1940, hade antalet församlingar vuxit till 563 och medlemsantalet till över 69 000.⁸

2.1.1 Teologisk och social profil

Betoningen av pingstupplevelsen och dopet i anden med tungotalet som dess tecken, tron på kroppens helande och idén om den autonoma församlingen var under de första årtiondena tydliga uttryck för pingströrelsens teologiska särart.

I övrigt delade man i mångt och mycket kristendomsyn med väckelsekristna inom andra samfund och traditioner: man trodde på rättfärdiggörelse genom tro, man predikade om individens omvändelse, överlåtelse och helgelse – och man hävdade bibelordets auktoritet. Man levde också i en ständig beredskap inför Jesu snara återkomst och man praktiserade det man kallade ”det nytestamentliga dopet”, alltså vuxendop.⁹

Till skillnad från den teologiska tyskorientering som på trettioalet var vanlig vid svenska universitet och inom Svenska kyrkan hade pingströrelsen blicken riktad västerut. Rörelsen var också socialt gränsöverskridande; betoningen av känslan och den gemensamma pingstupplevelsen gjorde att klass- och könsskillnader kunde överbryggas.¹⁰ Den tidigare prästen Henning Thulin, som blivit pingstvän, beskriver 1945 rörelsens sociologi:

Arbetarklassen är starkt representerad i denna rörelse, och minst 50% av rörelsens anhängare tillhöra denna samhällsklass. [...] En annan befolkningsgrupp, som närmast torde vara mest representerad i pingströrelsen, är landsbygdens småbrukare och hemmansägare.¹¹

Inom trettioalets pingströrelse fanns också ett starkt drag av entreprenörskap. Detta kom till uttryck i det samfundsbyggande som, trots den officiella idén om den konfessionslösa församlingen, pågick under Lewi Pethrus ledning. Sakta men säkert började rörelsen nu allt mer likna ett trossamfund. En starkt bidragande faktor var de många projekt som ekonomiskt knöt samman landets pingstförsamlingar.¹² *Förlaget Filadelfia* och tidningen *Evangelii Härold* var två av dessa projekt.

2.1.2 Eskatologin och det judiska folket

Den första bok som gavs ut på Förlaget Filadelfia 1912 var *Jesus kommer* av Lewi Pethrus.¹³ Den kom att bli normgivande för den nya rörelsens eskatologi. Pethrus lanserar här ett tänkande kring tidens slut grundat i den så kallade dispensationalismen. Där tänker man sig att en rad tidsåldrar (dispensationer) ska föregå tidens slut – och att Gud har olika administrativ strategi för dessa olika perioder. För judarnas del innebär detta att de under tidsperioden

8. Björkquist 1959, sid 120

9. Björkquist 1959, sid 53 ff

10. Sahlberg 2009, sid 45

11. Thulin 1945, sid 5 f

12. Halldorf 2017, sid 67 ff och Sahlberg 2009, sid 43

13. Boken var anledningen till att förlaget startades eftersom Pethrus blivit refuserad på andra förlag. Halldorf 2017, sid 69 f

efter Jesu död och uppståndelse blivit åsidosatta, befriade från sitt uppdrag, men att de i en framtid återigen ska spela en världshistoriskt avgörande roll. Dispensationalisterna gör en åtskillnad mellan judarna som det jordiska gudsfolket och kyrkan som det himmelska; båda ingår i Guds universella plan och kan inte ersätta varandra.¹⁴

Dispensationalismen går tillbaka till den engelske prästen John Nelson Darby¹⁵ och kan sägas ingå i pingströrelsens amerikanska gener. I den angloamerikanska kristenheten fanns också sedan länge en stark förväntan kring judarnas återbördande till Palestina; redan 1649 sände en grupp engelska puritaner en petition till regeringen med förslaget att England och Nederländerna skulle börja skeppa Israels barn åter till det förlovade landet.¹⁶

När Lewi Pethrus i *Jesus kommer* skriver om det judiska folket är utgångspunkten att judarna förkastat den Messias som Gud sänt. Därmed ”upphörde deras tideräkning, och hedningarnas tideräkning började”.¹⁷ Under denna har judarna förskingrats och i deras ställe har Gud kallat in hedningarna för att sprida evangeliets budskap.

Tio år senare publicerade Lewi Pethrus boken *Resor och rön i Palestina*. Där finns förvånansvärt få reflektioner av eskatologisk art.¹⁸ Istället möter vi det prosionistiska narrativ som med tiden kom att bli dominerande inom svensk frikyrklighet, det om hur judarna fått ökenmark att blomstra och bära frukt.¹⁹ Pethrus skriver:

Detta är även ett bevis på, vad Palestina kan bli, om det får komma i deras händer, som ha lust och förmåga att taga vara på landets möjligheter. Det är också på sätt och vis en profetia om, huru detta land i framtiden kommer att se ut.²⁰

2.2 EVANGELII HÄROLD

Evangelii Härold (EH) utkom med sitt första ordinarie nummer i januari 1916 och fanns kvar fram till 1993. Den utgavs under den undersökta perioden av Filadelfiaförsamlingen i Stockholm. Inspiration till tidningens namn hade Lewi Pethrus hämtat i England.²¹

Under tidningsnamnet på förstasidan angavs att EH var en ”tidning för andlig väckelse och fri mission”.²² I ett provnummer i december 1915 formulerades målsättningen lite utförligare. Där kan vi läsa att tidningen vill förmedla

det gamla, ursprungliga frälsningsbudskapet om rening från all synd, om Andens dop och gåvor, om Jesus som kroppens läkare och om hans snara tillkommelse, samt om den dom, som väntar de själar, som förkasta honom. [...] Den *fribet*, vartill Kristus har *frigjort* oss, skall också bli en programpunkt, som vi allvarligt vilja beakta.²³

14. Gunner 1996, sid 47 f

15. Darby (1800–1882) var präst i The United Church of England and Ireland och en förgrundsgestalt bland Plymouthbröderna.

16. Gunner 1996, sid 45

17. Pethrus 1912, sid 51

18. Gunner 1996, sid 102

19. Gunner 1996, sid 242 ff

20. Pethrus 1922, sid 331

21. The Christian Herold var namnet på den engelska inspirationskällan. Intervju med Lewi Pethrus i EH nr 1976:1, sid 4

22. Formuleringen återfinns i tidningshuvudet på förstasidan i varje nummer.

23. EH provnummer 9 december 1915, sid 1

Även om EH inte var en samfundstidning till namnet så fungerade den som hela pingst-rörelsens organ i kraft av Lewi Pethrus och Filadelfiaförsamlingens ledarposition. Tidningen var prenumerationsbaserad och utkom under den undersökta perioden med ett nummer i veckan. Dess första nummer 1916 trycktes i 3 000 exemplar; tjugofem år senare, 1940, hade upplagan ökat till 52 000.²⁴ Jämför man denna upplagesiffra för 1940 med rörelsens medlems-antal samma år (69 000) kan man konstatera att EH måste haft prenumeranter långt utanför pingstvännernas krets.²⁵

2.2.1 Utgivare och redaktion

Registrerade som ansvariga utgivare under den aktuella perioden var Lewi Pethrus 1939–40 och Sven Lidman 1940–45. Enligt uppgift på förstasidan under åren 1939–44 bestod även redaktionen av dessa två.²⁶ Men detta ska nog snarare uppfattas som att Lidman och Pethrus var tidningens redaktörer, eller om man så vill: ansikten utåt. För detta talar texten *Evangelii Härolds redaktion – en liten presentation* som fanns att läsa sommaren 1942.

Där får vi veta att G. E. Söderholm nyligen ”lämnat det redaktionella arbetet för att mera fritt kunna ägna sig åt möten och bibelstudier ute i landet”.²⁷ De tre som därefter presenteras med bild och text är Sven Lidman, Curt Björkquist och Walter Axelsson. Den sistnämnde beskrivs som ”vår journalistiske redaktör” och om Björkquist sägs att han ”efter 15 års tro- gen tjänst vid Evangelii Härold torde vara känd och välkänd för de flesta”.²⁸ Sedan berättas att Björkquist tagit över Söderholms uppdrag som redaktionssekreterare.

När Lidmans och Pethrus namn 1945 försvinner från tidningens framsida och flyttas till en redaktionsruta på baksidan har de två kompletterats med Walter Axelssons namn.²⁹

2.2.2 Förkunnelsen i centrum

Innehållet i EH under 1939–45 domineras av förkunnelsematerial i form av predikningar, bibelstudier och betraktelser. I varje nummer får läsaren också ta del av rapporter från församlingar och möten runt om i landet, rapporter från utsända missionärer, notiser från när och fjärran, samt textutläggningar för söndagsskollärare. Man uppmärksammar även flitigt det egna förlagets böcker genom annonser och recensioner.³⁰

Tidningen innehåller dessutom predikoturer, gåvoredovisningar, externa annonser och radannonser. Vid enstaka tillfällen finns även artiklar innehållande reflektioner och ställ- ningstaganden i aktuella frågor.

24. EH nr 1940:49, sid 931

25. Detta bygger på antagandet att en majoritet av medlemmarna levde i familjer där man delade på ett exemplar av EH.

26. Lewi Pethrus anges här som redaktionsmedlem även under sin USA-resa 1941–42.

27. EH nr 1942:31, sid 634

28. EH nr 1942:31, sid 634

29. EH nr 1945:1, sid 24

30. Jag använder genomgående ordet recension i uppsatsen trots att texterna är vad vi idag skulle kalla redaktionell reklam.

3. KONTEXT

År 1775 fick judar tillstånd att bosätta sig och fritt utöva sin religion i Sverige och under 1800-talet fick de steg för steg allt fler medborgerliga rättigheter. Vid tiden för förra sekelskiftet har många judar erövrat en till synes självklar plats i det svenska samhället.¹

Men nu kommer en ny våg av judiska invandrare, denna gång från Östeuropa. År 1880 fanns knappt 3 000 judar i Sverige, trettio år senare hade antalet mer än fördubblats. Allra störst var ökningen mellan år 1900 och 1910: då invandrade 2 200 judar, de flesta av dem på grund av de stora pogromerna i Ryssland.²

Den östjudiska invandringsvågen väckte till liv en antisemitism som funnits latent i olika delar av det svenska samhället.³ Vill man söka rötterna till denna antisemitism finns två tydliga spår att följa: det teologiska och det rasbiologiska.

3.1 ANTIJUDISK TEOLOGI

Kristendomen började som en liten judisk sekt i Jerusalem och i de äldsta delarna av Nya testamentet, Paulus brev, möter vi en judisk skriftlärare som själv suttit vid den store rabbi Gamaliels fötter och som vittnar om allvaret i den judiska gudstron.⁴ Här finns inte några idéer om att Gud för alltid har förskjutit sitt folk. Tvärtom: även om ”en del av israeliterna är förstockade” finns löftena kvar och till slut ”skall hela Israel bli räddat”.⁵

En fråga som Paulus brottas med – och som vållar konflikt i urförsamlingen – är om man kan få del av frälsningen utan att först bli jude. Han argumenterar för att svaret ska bli ja, men varnar uttryckligen de hednakristna för högmod i relation till judarna:

Du, som är en gren av vildoliv, har ympats in i stället och får del av saven från det äkta trädets rot [...] det är inte du som bär roten, utan roten bär dig.⁶

3.1.1 Judarna ersätts och stöts ut

Trots Paulus tydliga ställningstagande dröjer det inte länge förrän perspektiven förändras. I takt med att den kristna kyrkan får en alltmer accepterad ställning i romarriket skruvas tonläget upp. Genom en selektiv läsning av Gamla testamentet hittar man nu argument för ett förkastande av det judiska folket. Man läser fram en berättelse om Israels folk som gång på gång avfaller, ständigt vänder Gud ryggen och som till slut mördar Guds son. Judarna har nu blivit ”gudamördare”. Ur detta tankegods växer den så kallade *ersättningsteologin* fram: den kristna kyrkan är Det Nya Israel som ersatt det judiska folket som Guds folk eftersom judarna avfallit.⁷

---

1. Valentin 2004, sid 48, 73 ff och 98 ff

2. Valentin 2004, sid 142 f

3. Tydén 1986, sid 19 och 22

4. Apostlagärningarna 22:3, Romarbrevet 10:2

5. Romarbrevet 11:1 och 11:25-27 (Bibel 2000)

6. Romarbrevet 11:17-18 (Bibel 2000)

7. Svartvik 2005, sid 86 f

Under medeltiden bidrar kyrkans antijudiska teologi till en antisemitism i breda folklager och judarna börjar stötas ut ur samhället. Det är nu som det första gettot skapas i Venedig och som alla judar tvingas bära ett synligt gult märke på sina kläder.⁸ Som en följd av denna organiserade segregering växer också en rad antisemitiska föreställningar fram som biter sig fast i det allmänna medvetandet: judarna mördar kristna barn, dricker deras blod, skändar nattvardsbröd och förgiftar de kristnas brunnar. De är också av naturen lögnare och därför opålitliga i affärer.⁹

3.1.2 Luther och enhetssamhället

Hos Martin Luther hittar vi till att börja med en positiv syn på det judiska folket. I *Att Jesus Kristus föddes som jude* (1523) uppmanar han till en välvillig behandling av Israels barn.¹⁰ Luther tänker sig att när judarna nu äntligen får höra ett oförfalskat och rent evangelium kommer de att omvända sig och ansluta sig till reformationsprojektet.

När så inte sker vänds reformatorns inledande sympati i djupaste antipati. Han skriver nu *Om judarna och deras lögnare* (1542). Här får vi veta att judarna är kristendomens fiender eftersom de ”beljuga, smäda, förbanna och skända Kristus”.¹¹

I Sverige och Svenska kyrkan kom Luthers tänkande och ställningstaganden att vara normgivande i det enhetssamhälle som växte fram efter reformationen. Enhet i religionen sågs nu som en förutsättning för rikets enhet.

När Göteborg anlades på 1600-talet diskuterades hur man skulle kunna locka driftigt och affärskunnigt folk till staden. Flera förespråkade då att man skulle inbjuda judiska köpmän från kontinenten, men fick mothugg av rikskansler Axel Oxenstierna som enligt uppgift lät förmärka ”en stor aversion” mot förslaget med motiveringen att han inte ville se ”Kristi namns hätske förföljare” i landet.¹²

3.1.3 Tyskorienterad tradition

Att den antijudiska teologin inte dog ut när tiderna förändrades och judiska trosbekännare välkomnades i Sverige kan vi konstatera genom att studera två av 1900-talets teologiska bästsäljare.

Uppsalaprofessorn Anton Fridrichsen¹³ bidrog under många år med kommentarer till Svenska kyrkans predikotexter i *Svensk Pastoraltidskrift*. De samlades med tiden i boken *Fyrhanda Sädesåker* vars första upplaga kom ut 1958. I en kommentar till liknelsen om farisén och publiken i Lukas 18:9–14 skriver här Fridrichsen:

Man kan visserligen invända att fariséens bild är starkt karikerad. [...] Likväl är det ofrånkomligt att Jesus [...] ville drabba och drabbade något väsentligt i hela systemet, i farisismen som sådan. [...] Fariséen representerar den typiskt judiska fromheten. Vad som ger

8. Berg Eriksen, Harket & Lorenz 2008 sid 85 ff

9. Berg Eriksen, Harket & Lorenz 2008 sid 65 f

10. Svartvik 2005, sid 75

11. Citerat ur Svartvik 2005, sid 76

12. Citerat ur Valentin 2004, sid 21

13. Anton Fridrichsen (1888–1953) var professor i Nya testamentets exegetik i Uppsala.

berättelsen dess allmänna giltighet och ständiga betydelse är detta, att den har relation till en ständigt aktuell tendens i kyrkan: tendensen att sjunka tillbaka i judisk korrekthets- och förtjänstreligion [...] Denna är det frö till dödande sjukdom kyrkan alltid bär i sig.¹⁴

Samma användande av fariséen som typisk för judisk fromhet hittar vi även i Lund hos Hugo Odeberg.¹⁵ Hans *Fariséism och kristendom* kom ut 1943 och hade i sin första upplaga en tydlig antisemitisk underton, något som Odeberg försökte tona ner genom en rad ändringar i de upplagor som trycktes efter kriget.¹⁶

Fridrichsen och Odeberg var inga främmande fåglar i svensk universitetsteologi under 1900-talets första hälft. Tvärtom: tyskorienteringen var självklar sedan länge. Tyskland var ju Luthers land och många svenska teologer och kyrkomän hade studerat där. Motståndskraften mot trettioalets tyska antisemitism var därför starkt nedsatt redan från början.

I praktiken blev resultatet inte sällan en sammansmältning av den antjudiska teologin med tidens antisemitiska tankefigurer. Som här då schablonbilderna av den penningälskande ”kapitalistjuden” och den revolutionäre ”kommunistjuden” 1930 möter oss i Evangeliska fosterlandsstiftelsens tidning *Budbäraren*:

I judesjälen finns alltid närvarande både en känsla av *överlägsenhet* och *underlägsenhet*. Endast detta faktum utgör svaret på frågorna huru judarna å ena sidan kunna vara de mest krasst själviska samt hårt konsekventa av alla kapitalister och å andra sidan gå längre än några andra i bolsjevistiskt hat mot kapitalet och i revolutionsfanatism; huru judarna som nation kan utmärka sig mer än något annat folk för sin gudsfientlighet men ock vara djupare än alla andra folk beroende av Gud.¹⁷

3.2 **DET RASBIOLOGISKA TÄNKANDET**

Idén att mänskligheten består av olika raser och att vissa av dessa står högre än andra bildar grunden för det rasbiologiska tänkande som var självklart för många på trettioalet.

Rastänkandets rötter går att finna redan hos de gamla grekerna. Men det är först i och med Carl von Linnés arbete på 1700-talet med att försöka ordna och beskriva jordens alla växter och djur, som idéerna om folkslag och raser blir biologiskt förankrade. I Linnés *Systema Natura* placeras människan inte bara in i naturen som Homo Sapiens, utan hon delas också in i ett antal variationer som senare kom att kallas raser.¹⁸

3.2.1 **Rasbiologin växer fram**

Under 1800-talet slår rasidéerna igenom på bred front och kryddas med en stor portion socialdarwinism. Man börjar nu alltmer beskriva rastänkandet som ”vetenskapligt” och man placerar gärna in de olika raserna i en hierarki, där vissa raser är ”högtstående” och lämpade att härska, medan andra är ”undermåliga”.

14. Fridrichsen 1958, sid 423 f

15. Hugo Odeberg (1898–1973) var professor i exegetisk teologi i Lund.

16. En utförlig genomgång av Odebergs bok finns i Svartvik 2005, sid 118–145.

17. Missions-Tidning Budbäraren nr 1930:25, sid 311

18. Hübinette 2017, sid 31

En som starkt bidrog till idéerna om rasernas hierarki var den franske historiefilosofen Arthur de Gobineau (1816–1882). Han ansåg att det fanns tre raser: den svarta, den gula och den vita, och mest högtstående var den vita. Gobineau hävdade att rasblandning leder till försämring av ”folkaterialet” och i förlängningen till mänsklighetens undergång.¹⁹

Gobineaus teorier kom med tiden att användas flitigt av nazisterna. En annan anhängare var den svenske läkaren Herman Lundborg som 1921 lyckades få riksdagen att inrätta ett statligt rasbiologiskt institut i Uppsala.²⁰ Bakom beslutet fanns en bred uppslutning med socialdemokraternas Hjalmar Branting och högerledaren Arvid Lindman i första ledet.²¹

3.2.2 Nazisternas rastänkande

I Tyskland får rasbiologin tidigt en antisemitisk tendens och det är en utveckling av denna antisemitism som vi hittar hos Adolf Hitler och nazisterna. I *Mein Kampf* beskriver Hitler världshistorien som en kamp mellan raserna där den tyska rasen är den högst stående och den ”kulturgrundande”. Därunder i rashierarkin finns de ”kulturbärande, men icke kulturgrundande”, raserna och längst ner den ”kulturförstörande” judiska rasen.²²

Enligt nazisternas världsbild var judarna orsak till många av de olyckor som drabbat Tyskland, inte minst nederlaget i första världskriget och de förödmjukande fredsvillkor som segrarmakterna dikterat. I det nazistiska partiprogrammet, antaget 1920, sägs därför:

Medborgare kan endast den vara som är folkkamrat. Folkkamrat kan endast den vara som är av tyskt blod, utan hänsyn till trosbekännelse. Ingen jude kan därför vara folkkamrat.²³

Kopplat till det nazistiska rasbegreppet finns också idén om ett närmast mytologiskt samband mellan ”Blut und Boden”, alltså mellan det tyska blodet och den tyska jorden.²⁴

3.2.3 Nürnberglagarna

Efter maktövertagandet 1933 började nazisterna steg för steg förverkliga sitt program, inte minst punkten om att utesluta judarna ur den tyska folkgemenskapen. Genom de så kallade *Nürnberglagarna* 1935 berövades alla judar sitt medborgarskap. De fick inte längre hissa den tyska flaggan eller ha offentliga anställningar. Dessutom förbjöds äktenskap och sexuella relationer mellan judar och icke-judar.²⁵

Ett praktiskt problem när Nürnberglagarna skulle tillämpas var hur man skulle definiera vem som var jude. Judarna var enligt nazisterna en ras som skilde sig från den tyska: tyskt blod och judiskt blod var i biologisk mening två olika saker. Men något blodprov som kunde påvisa judiskt blod hade man inte lyckats konstruera.

Man fick därför i en särskild förordning definiera vem som var ”jude”, ”trekvarstjude”,

---

19. Hagerman 2015, sid 40 ff

20. Hagerman 2015, sid 181 f

21. Hagerman 2015, sid 177

22. Berg Eriksen, Harket & Lorenz 2008 sid 429 ff

23. Punkt 4 i NSDAP:s program antaget 1920. Citerad ur Olaison 2006, sid 124

24. Åmark 2016, sid 43 f

25. Berg Eriksen, Harket & Lorenz 2008 sid 436 ff

”halvjude” och ”kvarstjude” och man valde att göra det utifrån religionstillhörighet. Detta var på sätt och vis helt i linje med det judiska folkets självförståelse: att vara jude är att tillhöra ett folk som upprättat en särskild relation till Gud. Men genom att knyta begreppet ”jude” till den judiska tron hade nazisterna i praktiken lämnat rasbiologins domäner.²⁶

3.2.4 Svenska konsekvenser

Den tyska judepolitiken skapade en europeisk flyktingvåg. Närmare en halv miljon judar lämnade Tyskland, Österrike och Tjeckoslovakien under åren 1933–39.²⁷

De välkomnades dock inte överallt. I tysthet bejakade de svenska myndigheterna under trettioalet delar av den tyska judepolitiken: judiska flyktingar nekades så gott som alltid inresa till Sverige²⁸ och många av Svenska kyrkans präster tillämpade aktivt de tyska raslagarna när det gällde att utfärda äktenskapsbevis för ”blandäktenskap”.²⁹

Grunden för denna antisemitiska praxis var lagd sedan tidigare. Idéer om den nordiska rasens överlägsenhet möter oss i regeringens proposition inför 1927 års utlänningslag:

Värdet av att vårt lands befolkning är av en sällsynt enhetlig, oblandad ras kan knappast överskattas. Det är därför av betydelse att kontrollera en invandring av folkslag, som ej till åtnämnad för oss låta sig sammansmältas med vår befolkning.³⁰

Tio år senare, i förarbetena till 1937 års utlänningslag, kan man läsa att som politisk flykting enligt folkrätten inte kan räknas ”de som lämnat hemlandet därför att de på grund av sin ras eller eljest inskränkts i sina försörjningsmöjligheter eller där känna vantrevnad”.³¹

Inställningen att man inte skulle ge flyktingstatus åt de som känt ”vantrevnad” i Tyskland blev ödesdiger för många judar.

3.3 VAD KUNDE SVENSKARNA VETA?

Allt sedan nationalsocialisternas maktövertagande i Tyskland 1933 var det möjligt att också i Sverige sätta sig in i den nazistiska tankevärlden. Adolf Hitlers programskrift *Mein Kampf*, där hat mot judar är grundläggande, utkom på svenska redan 1934.³²

Efter att man säkrat makten började nazisterna omsätta sitt partiprogram i handling. Riksdagen sattes ur spel och i maj–juni 1933 flammade bokbålen runt om i Tyskland då verk av judiska och andra misshagliga författare brändes. Genom Nürnberglagarna 1935 berövades alla judar sina medborgerliga rättigheter och under Kristallnatten i november 1938 fick det råa gatuvåldet fritt spelrum.

Om allt detta skrevs det i svenska tidningar. Men vad man valde att skriva om och hur man beskrev utvecklingen i Tyskland skiftade.

26. Berg Eriksen, Harket & Lorenz 2008 sid 437

27. Berg Eriksen, Harket & Lorenz 2008 sid 447

28. Andersson & Kvist Geverts 2008, sid 95 ff

29. Åmark 2016, sid 363 ff

30. Kungl. Maj:ts proposition 1927:198, sid 32

31. Statens offentliga utredningar (SOU) 1936:53, sid 56

32. *Mein Kampf* gavs 1934 ut av Holger Schildts förlag i svensk översättning av Anders Quiding.

3.3.1 Partipolitiserad press

Tidningsläsandet i Sverige ökade kraftigt under 1900-talets första decennier. Unionskrisen 1905, storstrejken 1909, första världskriget 1914–18 och den allmänna rösträttens genomförande 1921 är några av de orsaker som brukar anges.³³

Men den svenska dagspressen var ännu starkt partipolitiserad, så vad svenskarna under trettioalet fick veta berodde på vilken tidning de läste. Efter Kristallnatten kunde man till exempel i konservativa *Svenska Dagbladet* läsa att ”Hittills ha synnerligen få meddelanden om individuella hämnadeakter mot judarna ingått” medan liberala *Dagens Nyheter* (DN) däremot på sin löpsedel ropade ut att ”Synagogorna brinna i Tyskland”.³⁴

Liksom senare under kriget var det några tidningar som mer ingående skrev om den tyska judepolitiken. Utöver DN hittar vi i denna grupp bland andra *Arbetarposten*, *Göteborgs Handels- & Sjöfartstidning* (GHT) och *Socialdemokraten*.

Föga överraskande var det tidskriften *Judisk Krönika*, grundad 1932, som skrev mest initierat om förföljelserna i Tyskland. Den hade liten upplaga, men var betydelsefull genom att man försåg andra tidningar och opinionsbildare med information. Här skrev historikern Hugo Valentin redan i september 1935 att Hitler tycks ”ha beslutat sig för de tyska judarnas utrotande”.³⁵ Valentin avsåg med ordet ”utrotande” här antagligen inte fysisk förintelse utan en utplåning av den judiska kulturen och det judiska livsrummet.

3.3.2 Tigande och trots

Efter krigsutbrottet i september 1939 ströps informationsflödet från Tyskland och andra krigförande länder. Den svenska pressens möjligheter att rapportera om situationen för Europas judar försvårades därmed avsevärt.

På det politiska planet var ambitionen att hålla Sverige utanför kriget. Efter det sovjetiska anfallet mot Finland i november 1939 bildade statsminister Per Albin Hansson en samlingsregering med företrädare för alla riksdagspartier utom kommunisterna. Samlingsregeringens budskap till det svenska folket var att ”en svensk tiger”. Detta gällde även pressen som fick instruktioner om vad som fick skrivas. Särskilt uppmanades redaktionerna att undvika ensidiga ställningstaganden och så kallad grymhetspropaganda.³⁶

Några tidningar och tidskrifter valde dock att trotsa regeringens anvisningar. Det mest kända exemplet är *GHT* som under Torgny Segerstedts ledning ända sedan 1933 drivit en antinazistisk linje. Tidningen konfiskerades ett tiotal gånger under kriget.³⁷

3.3.3 Förintelsen blir känd

Under 1941 inleddes en ny fas i den nazistiska judepolitiken genom byggandet av en rad förintelseläger, många av dem i Polen. Rapporterna om dessa dödsfabriker nådde relativt snart ut till omvärlden, bland annat genom den så kallade Bund-rapporten som smugglats ut ur

33. Tollin 1965, sid 9 f

34. Svanberg & Tydén 1997, sid 138 f

35. Svanberg & Tydén 1997, sid 116

36. Åmark 2016, sid 246 ff

37. Åmark 2016, sid 227 ff

Polen av judiska motståndsmän.³⁸ Efter att BBC rapporterat om Bund-rapporten i sina radiosändningar i juni 1942 började uppgifter om dödslägren också synas i svensk press.

En viktig informationsspridare var, liksom tidigare, historikern Hugo Valentin i *Judisk Krönika*. Nu gavs Valentin utrymme också i dagspressen. I en stor artikel i *GHT* den 13 oktober beskrev han detaljerat det nya industriella mördandet under rubriken *Utrotningskriget mot judarna*. I artikeln anges antalet mördade polska judar till 700 000.³⁹ Valentins material från *GHT* publicerades också i *DN* och en rad svenska lokaltidningar.

Efter att den tyska krigslyckan vänt i Nordafrika och vid Stalingrad vintern 1942–43 fick de svenska tidningarna större frihet. Men fortfarande var tidningens partipolitiska färg avgörande för vilka nyheter som gavs utrymme och vilka som tonades ner.

I takt med de allierades framryckning mot Berlin kom nu allt fler och mer detaljerade rapporter om nazisternas dödsfabriker. Efter den tyska kapitulationen i maj 1945 kunde svenska journalister rapportera inifrån olika koncentrationsläger och återge de överlevandes berättelser. En viktig roll spelade här den nystartade kvällstidningen *Expressen* som genom sin bildjournalistik kunde berätta om det som många inte trott var möjligt.⁴⁰

3.3.4 Att veta och att förstå

Ögonvittnesskildringarna var svåra att ta in också för de som under kriget försökt ta till sig den information som fanns. Att man *visste* betydde inte att man hade *förstått*.

Ett exempel är göteborgsjournalisten Ingrid Segerstedt Wiberg. Hon hade länge varit engagerad i flyktingarbetet och var välinformerad om utvecklingen i Nazityskland. Ändå blev mötet med överlevande från dödslägren en chock. Långt senare skrev hon om sina upplevelser när de vita bussarna kom till Sverige i maj 1945:

Vi hade haft lång tid att förbereda oss på mötet. Nyheter hade i årtal sipprat ut om livet i koncentrationslägren. Vi visste att nazisterna och deras hantlangare i lägren inte skonade någon. Vi hade hört skildringarna om tortyren, svälten, smutsen och ohyran och ändå stod vi skakade och ordlösa inför mötet. Inte ens de mest gripande skildringar hade fått oss att inse hur ohygglig mänsklig ondska kan vara.⁴¹

38. Svanberg & Tydén 1997, sid 235 ff

39. Svanberg & Tydén 1997, sid 242 ff

40. Svanberg & Tydén 1997, sid 383 ff

41. Segerstedt Wiberg 1979, sid 174 f

4. GENOMGÅNG OCH ANALYS

I kapitel 2 har jag beskrivit pingströrelsens framväxt och profil – och *Evangelii Härold* (EH) som dess inofficiella samfundstidning. I kapitel 3 sökte jag rötterna till den antisemitism som gjorde sig påmind i trettiotalets Sverige – också på teologins område – och försökte med några konkreta exempel beskriva hur denna kontext kunde se ut. Jag har också beskrivit hur den nazistiska judepolitiken skildrades i svensk press vid denna tid.

Nu är det dags för mig att ge mig in i mitt material, närmare bestämt de 177 texter i EH 1939–45 som jag valt att titta närmare på. Jag vill veta vad man skrev om judar, judisk tro och judisk kultur. Jag vill veta hur man förhöll sig till trettiotalets rasidéer – och hur man förklarade tidens antisemitism. Jag vill veta om man skrev något om förföljelserna i Tyskland och det industriella mördandet av sex miljoner judar.

För att ge min genomgång en systematisk struktur har jag valt att klassificera texternas innehåll – alltså de olika idéer, perspektiv och motiv som finns där – med hjälp av tjugo ämneskategorier. Dessa tjugo ämnen och hur ofta de förekommer framgår av bilaga 1 och 2.

4.1 JUDEFRÅGAN OCH BLODETS RENHET (ämne 1–2)

En central idé i den antisemitiska diskursen under 1900-talets första hälft var föreställningen att det existerade en ”judefråga” eller ett ”judeproblem”. Att de som ägnar sig åt denna typ av problemformulerande ofta erövrar ett tolkningsföreträde känner vi igen från vår egen tid. När människor påstår att vi i Sverige idag har en ”invandrarfråga” eller ett ”flyktingproblem” tvingas vi förhålla oss till dessa ”problem” antingen vi vill det eller inte. Ordens makt över tanken är stor.

Idén om ”judefrågans” eller ”judeproblemets” existens finns i drygt tjugo av mina texter. Den första är en annons för boken *Med judar och araber till ruiner och nybyggen* av Carl Lidby i februari 1939. Där kan man läsa att boken är ”Dubbelt läsvärd just i dessa dagar” eftersom ”judeproblemet är aktuellare än t.o.m. när boken skrevs”.¹

I ett återgivande i maj 1939 av en uppskattande recension av samma bok – hämtad från tidskriften *Judisk krönika* – får vi veta att bokens författare ”sysslar ingående med judeproblemet”.² Att ordet här alltså används av en judisk skribent är tankeväckande och säger något om hur inarbetad föreställningen om detta ”problem” var i trettiotalets Sverige.

I juli 1939 recenserar ännu en bok i ämnet: *Judens roll i världsdramat* av C. G. Hjelm. Recensenten Georg Gustafsson skriver att boken ”behandlar ett för vår tid synnerligen aktuellt problem: Judefrågan”.³ Men att denna fråga för Gustafsson inte har en ensidig negativ laddning förstår vi av fortsättningen: ”I starkt koncentrerad form ges oss här en klar framställning om judens insats och betydelse i forntid, nutid och framtid.”⁴

---

1. EH nr 1939:5, sid 103

2. EH nr 1939:18, sid 383

3. EH nr 1939:28, sid 585

4. EH nr 1939:28, sid 585

Att idén om ”judeproblemet” ur kristen utgångspunkt är problematisk framgår också av en annons för Hjelms bok i januari 1940. Där sägs att boken är ”värd stor spridning och allvarlig begrundan, särskilt bland bekännande kristna, som ännu inte ha kommit fram till en sant kristlig inställning till judefrågan”.⁵

4.1.1 Vem har problem med vem?

I en längre artikel i juli 1943 med titeln *Judendomens natt och dess morgongryning* försöker skribenten Eric G. Lindblom koppla ett helhetsgrepp på ”judeproblemet” som nu definieras inte bara som majoritetsamhällets problem med judarna, utan även som det omvända: omvärldens antisemitism är ett problem för det judiska folket. Lindblom skriver:

Genom de omstörtande händelserna i tiden har judefrågan återigen aktualiserats. Många ha under de sista åren frågat: Hur skall det gå med judafolket? Varför få de utstå sådana lidanden? Massor av människor äro föga införsatta i judarnas problem, och många ha endast dunkla föreställningar om den judiska frågans universella sammanhang och världs-historiska bakgrund.⁶

Centralt i beskrivningen av ”judefrågan” i artikeln är det judiska folkets särart. Hur ska man handskas med ett folk ”som för nära två årtusenden sedan upphört att vara ’ett folk’, som ej längre finns bland de självständiga nationernas antal [...] och som ändå finns till såsom ett folk med sin nationella egenart bevarad”⁷ undrar Lindblom och fortsätter:

Men judarnas samboende med omvärlden har icke varit problemlöst varken för judarna själva eller för deras omgivning. Orsakerna till dessa problem må ha varit av politisk, ekonomisk, religiös eller rasiell natur – en mot judarna riktad fientlig rörelse har ständigt återkommit på historiens dagordning. Dock ligger motsättningarna mellan oss och judarna djupast sett icke på det moraliska eller rasbiologiska området. Det finns något annat av den Evige bestämt beträffande den judiska rasen ...⁸

4.1.2 Problemfolk eller centralproblem?

Eric G. Lindblom återkommer i spalterna 1944, nu som författare till *Judarna – ett mänsk-lighetens problemfolk* som lanseras av Förlaget Filadelfia i en serie annonser.⁹

Boken recenseras i EH vid två tillfällen detta år. I augusti skriver Carl Kjellander att Lindbloms skrift är ”kemiskt fri från all politisk lidelse – varför den, oaktat sin litenhet, måste betraktas som en stor bok!”¹⁰ Kjellander går i sin recension ett steg längre än bokens författare och beskriver judarna, inte bara som ett ”problemfolk”, utan till och med som hela ”mänsk-lighetens centralproblem”.¹¹

Mer på temat problem hittar vi i augusti 1945 då Eric Wärenstam skriver:

---

5. EH nr 1940:2, sid 35

6. EH nr 1943:29, sid 574

7. EH nr 1943:29, sid 575

8. EH nr 1943:29, sid 575

9. EH nr 1944:22, sid 518; EH nr 1944:23, sid 549; EH nr 1944:24, sid 574; EH nr 1944:36, sid 859

10. EH nr 1944:35, sid 818

11. EH nr 1944:35, sid 818

Judarna ha i alla tider varit Guds problembarn i världen. Då de ha stått till Guds förfogande, har Gud kunnat bruka dem till rik välsignelse. Genom sin otro, sitt knorrande, sin upproriskhet och sin inbördes splittring ha de emellertid ofta satt Guds tålmod på hårda prov och dragit olycka över sig själva.¹²

4.1.3 Tidstypiska formuleringar

Som redan framgått är rasbegreppet självklart för många av EH:s skribenter: tidstypiska föreställningar om ras, folk och nation förekommer i ett tjugotal av mina texter. Men någon argumentation grundad i idéer om rashierarki går inte att hitta, även om man kan finna uttryck för tidens fascination över blodets renhet. Som när Ulla Lidman i maj 1939 skildrar ett möte med några ryska judar i landsflykt:

Vi talade också om det folks öde, vilket de delade. Sonens ögon glänste av stolthet över att han var av det äkta och rena blodet.¹³

Ett tidstypiskt rastänkande kan också spåras när Willis Säwe i mars 1940 berättar om en ung judekristen som han mött: ”Mannen är hundra procentig jude.”¹⁴ Avsikten är säkert att markera det radikala i mannens omvändelse, vilket stort steg det är att ”hans ärliga judehjärta” nu har ”godkänt Jesus” som Säwe uttrycker det.¹⁵ Men idén att mannens judiskhet kan beskrivas i procent ger, åtminstone mig, associationer till tidens rasbiologi; för om mannen nu blivit kristen så kan det ju knappast vara hans tro som är hundra procent judisk.

4.1.4 Tydliga ställningstaganden

Våren 1939 publicerar EH i nummer 6–9 fyra långa analyserande artiklar om ”de nuvarande religiösa förhållandena i Tyskland”. Mycket handlar här om den tyska kyrkostriden. Men artikelförfattaren G. E. Söderholm är också tydlig i sitt avståndstagande från de nazistiska idéerna om den germanska rasens överlägsenhet:

Därför har detta, som vi tycka, naiva och övermodiga framhävande av den tyska rasens och det tyska blodets företräde framför all annan nationalitet och ras på jorden blivit lik som en slags dogm, som ingått såsom själva kärnan i den nya tyska religionen.¹⁶

Nazisternas rasideologi är enligt Söderholm en form av hedendom och oförenlig med kristen tro. Hans slutsats är att man ska döma trädet efter dess frukt:

Ja, det kristna kärleksbudet kommer i ohjälplig strid med den nytyska religionens raslära. Vi se ju detta särskilt inför våra ögon i de grymma och omänskliga judeförföljelserna...¹⁷

G. E. Söderholm var vid denna tid EH:s redaktionssekreterare. Det är därför inte långsökt att påstå att hans ställningstaganden bör betraktas som tidningens officiella linje.

12. EH nr 1945:35, sid 824

13. EH nr 1939:20, sid 424

14. EH nr 1940:12, sid 248

15. EH nr 1940:12, sid 248

16. EH nr 1939:8, sid 166

17. EH nr 1939:8, sid 166

4.1.6 Ett nationellt föredöme

Ett lite udda uttryck för tidens idéer om ras, folk och nation möter vi 1942 i en text av Carl Bergkvist om hur Jesus rider in i Jerusalem, avsedd som handledning för söndagsskollärare. Här framställs mannen från Nasaret inte bara som Mästarnas mästare och Alla goda gåvors givare – utan också som den främste vad gäller nationskänsla och fosterlandskärlek:

Man kan med all rätt säga, att Jesus var en folkets man. Mänskligt sett hade Han kommit från folkets egna, djupa led. [...] ”Med folket för fosterlandet” kunde gott ha varit även denne store judakonungs valspråk, ty Han älskade varmt både sitt folk och sitt fädernesland...¹⁸

4.2 VARFÖR FÖRFÖLJS JUDARNA? (ämne 3–4)

Ordet antisemitism, eller omskrivningar som till exempel judehat, används och diskuteras i ett tjugotal av mina texter.

Mitt första exempel är från oktober 1941. I artikeln *Judeproblem och judemission i Wien* beskriver Carl Lidby de förföljelser och den diskriminering som under århundraden drabbat Europas judar: hur de bränts på bål, trängts ihop i ghetton och utsatts för beskyllningar om att ha förgiftat de kristnas brunnar och skändat kyrkans nattvardsbröd.¹⁹ Lidby redogör också för situationen för Wiens judar efter nazisternas inmarsch i mars 1938.

Tonen i artikeln är genomgående empatisk. Men bilden kompliceras när Lidby – utan invändningar – citerar ur ett brev från Hanoch Gerstl, en kristen jude i Wien. Där framställs det judiska folkets lidanden som en konsekvens av dess ansvar för Jesu död:

”Stor är Israels skuld, det är sant, och jag är den sista, som skulle vilja förneka detta. I stället för att bliva det gudomliga livets budbärare har majoriteten av Israels folk blivit en vrångbild av det sanna prästadömet och utvecklat flera mycket osympatiska drag. Nu har domen kommit över Israel, en dom så fruktansvärd i sina verkningar, att mitt hjärta gråter dagen i ända...”²⁰

4.2.1 Med vetenskapliga anspråk

Samma dubbeltydiga förhållningssätt möter oss ett drygt år senare i artikeln *Hatet mot judarna*. Där recenseras Efraim Briems bok *Antisemitismen genom tiderna*.²¹ Författaren var professor i religionshistoria i Lund och framträder i boken med vetenskapliga anspråk. Recensenten Zander Åberg skriver att man får ”en stark känsla av att författaren ytterligt bemödat sig om saklighet och objektivitet”.²² Bokens innehåll beskrivs med orden:

Den största delen av detta arbete utgöres av en framställning av antisemitismens historia från den babyloniska fångenskapen fram till våra dagar. En djupt tragisk historia.²³

18. EH nr 1942:11, sid 192

19. EH nr 1941:42, sid 814

20. EH nr 1941:42, sid 816

21. En grundlig genomgång och analys av Briems bok finns i Bachner 2009, sid 190–200.

22. EH nr 1942:49, sid 989

23. EH nr 1942:49, sid 989

Att Åberg vill uttrycka sympati med judarna är tydligt. Men när antisemitismen sedan ska förklaras blir tonen mindre inkännande. De förföljda har nämligen sig själva att skylla:

Judarna själva ha säkerligen en dryg skuld till det hat, de ofta fått röna. Man tänke blott på deras utsägliga och ohöljda förakt för andra folk.²⁴

Detta är en uppfattning som varit i Briems säck innan den kom i Åbergs påse. En grundtanke hos Briem är nämligen att antisemitismens orsaker ska sökas i den judiska religionens partikularism. Åberg förklarar:

Antisemitismens djupaste orsak ligger, enligt Briem, i den ödesdigra begränsning, som utmärker den israelitisk-judiska religionen, som framhäver, att Gud är endast Israels Gud. Judendomen kunde aldrig fatta och begripa, vad Israels stora profeter förkunnade, att Gud var hela världens Konung och alla folks Gud i lika hög grad. Till denna universalitet nådde judarna aldrig fram. Detta ger oss nyckeln till att förstå icke endast det judiska folkets gåtfulla existens utan även den antisemitism, som detta folk väckt till liv, vart det än kommit.²⁵

Åberg landar sedan i samma antijudiska schablon som Lidby förmedlar ovan, den om ansvaret för Jesu död. Professor Briems förklaring till judehatet ligger enligt Åberg

helt i linje med den tanken, att judarnas största synd, för vilken de ständigt fått lida, var, att de förkastade Kristus. När Jesus sprängde den judiska religionens begränsning och gav hela världen del av sin frälsning, reste sig judarna däremot och – korsfäste Guds Son.²⁶

4.2.2 Sinne för proportioner

Sommaren 1943 behandlas antisemitismen i två längre artiklar om *Judendomens natt och dess morgongryning* av Eric G. Lindblom. ”Inkvisition, fångenskap, landsflykt och tortyr av alla de slag” är enligt artikelförfattaren några av de avskyvärdheter som judar utsatts för under historiens gång.²⁷ Och därför ”möter man ingen *verklig kristen* som är *antisemit*” enligt Lindblom.²⁸ Antisemiten är helt enkelt en fanatiker utan sinne för rätt proportioner:

Man kommer nog sanningen ganska nära, då man säger, att hatet mot judarna ingenting har att göra med känslor för eller emot någon tänkt ”semitisk ras”. Antisemitismens bekännare ledas blott av ett motiv: Bort med judarna! De äro utan existensberättigande. Följden blir då, såsom vi sett, att antisemiten bedömer varje handling av en enskild jude ur synpunkten av sitt hat mot hela den judiska rasen. Sålunda går sinnet för proportioner förlorat för den fanatiska judehataren.²⁹

Trots sin uppriktiga ambition att syna antisemitismen i sömmarna antyder dock Lindblom sedan – väl inlindat – att det trots allt kan finnas saklig grund för judehatet:

24. EH nr 1942:49, sid 989

25. EH nr 1942:49, sid 988

26. EH nr 1942:49, sid 988 f

27. EH nr 1943:30, sid 598

28. EH nr 1943:30, sid 599

29. EH nr 1943:29, sid 576

Att under vissa förhållanden en del judar själva givit upphov till antijudiska stämningar, går givetvis inte att förneka.³⁰

Lindblom försöker sedan ta ett grepp om ett av tidens mest populära antijudiska teman, det om ”den internationella judefinansens hänsynslösa världsherravälde”.³¹ Hans egen position är dock oklar; han både förnekar och bejakar bilden av den girige juden. Visserligen, skriver Lindblom, ska man inte dra alla över en kam och ”låta det, vartill enskilda judiska affärsmän gjort sig skyldiga, bli en orsak till att betrakta alla judar som samvetslösa ockrare”.³² Men av formuleringen att döma existerar trots allt ett antal ekonomiskt verksamma hänsynslösa judar i Lindbloms tankevärld. Och genomgången av påstådda judiska försyndelser fortsätter sedan med ännu en av tidens stereotyper, den om den kommunistiske juden:

Man har vidare lagt märke till att judendomens kamp mot bolsjevismen alltmer slappnar av och att bolsjevismen funnit ett allt kraftigare stöd i världsjudendomen. Detta kan givetvis icke försvaras, men det kan förklaras, ehuru vi måste avstå från att beröra det här. Från biblisk synpunkt finner man emellertid, att den från sina fäders tro och från gudsgemenskapen avfällige juden icke sällan blivit till en olycka för sin omgivning. Så blev som bekant fallet i Ryssland, där judar öppet framträdde som ateister.³³

Trots sitt avståndstagande från de som deltagit i den ryska revolutionen landar Lindblom i att det här inte handlar om politik: ”Judefrågan är i första hand av religiös karaktär”.³⁴ Och till sist handlar det återigen om ansvaret för Jesu död:

Detta folks största skuld består därför icke i ocker och bedrägeri, som man velat tillvita dem – utan däri att de i det avgörande skedet svek sin historiska mission. Judendomen ställdes då av historiens Herre åt sidan och andra redskap kallades fram för evangeliets segertåg i världen. Efter denna tragedi begynte Israels hopplösa kretsång.³⁵

4.3 **TEOLOGISK KONTINUITET OCH KONFLIKT** (ämne 9-16)

Kristendomens relation till sina judiska rötter skildras i EH på ett flertal olika sätt. I en del texter betonas kontinuiteten och samhörigheten, medan det i andra är konflikten och traditionsbrottet som lyfts fram. Ibland samsas de båda perspektiven sida vid sida.

4.3.1 **Jesus var jude**

Det enkla påståendet att Jesus var jude är ett slagkraftigt argument mot kristen antisemitism. Det är inte det vanligaste sättet att beskriva Jesus i EH, men det finns. Oftast i inlindad form som när Jesus beskrivs som ”judarnas konung”.³⁶ Fullt utvecklat med kringargumentation hittar vi det i en artikel om Palestina av Fritiof Johansson i juni 1943:

30. EH nr 1943:29, sid 576

31. EH nr 1943:29, sid 576

32. EH nr 1943:29, sid 576

33. EH nr 1943:29, sid 576

34. EH nr 1943:29, sid 576

35. EH nr 1943:29, sid 576

36. EH nr 1944:12, sid 283

Denne Frälsare är en jude; kvinnan vid Sikars brunn såg på Jesu anletsdrag, att Han var en jude. Ja, vår Frälsare är en jude. Han uppstod ur graven med samma kropp och sitter nu på Guds högra sida – en jude. [...] Apostlarna voro alla judar. Den första kristna församlingen bestod av judar. Bibeln, denna heliga bok, är skriven av judar under gudomlig ingivelse. När vi läsa i denna bok och få del av dess outtömliga skatter, böra vi komma ihåg, att vi läsa i en judisk bok, författad av judar.³⁷

Man skulle kunna se Fritiof Johansson som en ensam ropande röst i öknen. Men genom sina många och långa artiklar om det nya Palestina under åren 1943–45 erövrar han en slags expertroll i EH. Betydelsen av hans ställningstaganden ska därför inte underskattas. Att han dessutom inte är ensam om sin argumentation ser vi i en text av Eric G. Lindblom:

Det var alltså juden Moses, som fick det utomordentliga uppdraget att påbörja den Heliga Skrift [...] Sedan skrevs nästan hela bibeln av judar. [...] Judarna äro sålunda ingen mindervärdig ras, fastmer har mänsklighetens danare utgått från judendomens sköte.³⁸

Frågan om kristendomens judiska rötter behandlas också av G. E. Söderholm i hans artikelserie 1939 om de religiösa förhållandena i det nazistiska Tyskland. Söderholm skriver:

Man har t.o.m. gått så långt i Tyskland i sitt hätska judehat och på samma gång sin ävlan att få räkna Jesus bland sina meningsfränder, att man sökt bevisa, att Jesus icke var jude utan en arier.³⁹

Söderholm avfärdar dessa försök till historieförfalskning som ”ovederhäftiga barnsligheter”.⁴⁰

4.3.2 Trons kontinuitet

Ett annat sätt att bejaka kristendomens samhörighet med den judiska traditionen är att lyfta fram Gamla testamentets aktörer som förebilder och föredömen.

Exempel på detta hittar jag i många av de texter som är avsedda som handledning för söndagsskollärare. De finns med i varje nummer av EH och är alla skrivna av Carl Bergkvist. I en utläggning av Esra 8:21–34 kan vi till exempel läsa:

Bland judarna i Babel fanns det flera gudfruktiga och gudhängivna Herrens tjänare. Bland dessa var prästen Esra en. Han träder oss till mötes i den heliga historien såsom en synnerligen skriftlärd präst och såsom en ödmjuk och bedjande människa med all sin håg och lust vänd mot Gud och med en outtröttlig nitälskan för Guds ära och gudsfolkets bästa.⁴¹

De gammaltestamentliga berättelserna är klassiskt söndagsskolematerial. De är livfulla och händelserika och det är lätt att ur dem utvinna konkreta poänger, som här då Bergkvist utgår från skildringen av återuppbyggandet av Jerusalems murar i Nehemja 4:7–16:

Går det någonsin att få murarna återställda och portarna på sina gångjärn igen, så undrade nog de stackars missmodiga, ansatta judarna. Men ledaren för bygget var en trosfrisk

37. EH nr 1943:23, sid 464. Uppsatsens titel är hämtad ur detta citat. I titeln har jag ändrat ordföljden, men inte orden.

38. EH nr 1943:30, sid 598

39. EH nr 1939:6, sid 120

40. EH nr 1939:6, sid 120

41. EH nr 1939:43, sid 875

man, en karl med verkligt mod. [...] Varken motstånd eller missmod fick honom på knä. Han visste vad han skulle taga sig till både inför fiendernas motstånd och medarbetarnas missmod. Han sammankallade ett bönemöte.⁴²

4.3.3 Fortsatt eller ersatt förbund?

När det gäller synen på förbundet från Sinai hade jag inledningsvis svårt att få grepp om mitt material. Hos fem olika skribenter ansåg jag mig kunna finna uppfattningen att förbundet fortsatt gäller utan inskränkningar och att judarna, som Willis Säwe skriver, ”aldrig upphört att vara Guds egendomsfolk”.⁴³ Men minst lika vanligt tycktes mig ett ersättningsteologiskt synsätt: åtta olika skribenter verkar mena att judarna förlorat sin särställning.

Det som förbryllade mig var att de båda perspektiven ofta kunde samsas sida vid sida i en och samma text. Till sist förstod jag att det var min ämnesindelning som påverkade min läsning – och jag kunde landa i slutsatsen att skribenterna alla uttrycker det inom pingströrelsen gällande dispensationalistiska synsättet, om än med olika tyngdpunkt.⁴⁴

Den tydligaste ersättningsteologiska accenten hittar jag hos Elis Lindskog. I artikeln *Församlingen – Kristi brud* skriver denne att det judiska folkets kallelse ”övergick genom Guds nåd till hedningarna”.⁴⁵ Visserligen kommer Israels barn en dag att få en ny chans enligt Lindskog. Men det påverkar inte arvsrätten:

Förstfödsrätten kunna de dock ej få. Den ha de för alltid förlorat. Guds rike togs ifrån dem och gavs åt ett folk, som skulle bära dess frukt.⁴⁶

Det allra tydligaste uttrycket för ett dispensationalistiskt perspektiv tycker jag mig finna i artikeln *Utbrutna stenar* av Nils Kastberg:

När judarna korsfäste härlighetens Herre, blevo de förkastade till en tid, och de frälsta hedningarna sattes in i deras ställe.⁴⁷

Observera formuleringen ”till en tid”. Förkastandet är för Kastberg uppenbarligen temporärt; vid tidens slut ska det judiska folket åter spela en världshistoriskt avgörande roll. Vad som då blir judarnas uppgift kan Eric G. Lindblom berätta om mera i detalj:

Då skall Israel, renat och med nytänd kärlek till sin underbare Messias, med sina språk-kunskaper och sin intellektuella och andliga utrustning – allt ställt till den Store Konungens tjänst, gå in i sin förnyade historiska uppgift som folkens vägledare till Gud.⁴⁸

Att ersättningsteologiska utsagor är teologiskt problematiska framgår av Meyer Wainers artikel *Löftena tillhöra judarna* i februari 1945. Wainer, själv kristen jude, menar att det är att göra våld på bibelordet när kristna

42. EH nr 1943:24, sid 483

43. EH nr 1943:23, sid 465 (Se även: EH nr 1943:35, sid 692; EH nr 1944:3, sid 54)

44. Se avsnitt 2.1.2

45. EH nr 1945:12, sid 269

46. EH nr 1945:12, sid 269

47. EH nr 1939:46, sid 924

48. EH nr 1943:30, sid 600

enbart för sig själva göra anspråk på de löften, vilka i första rummet tillhöra Israels folk. Helt säkert ha de troende lov därtill, men de skola också tänka på det folk, dessa löften först och främst gälla. [...] Man kan icke utan vidare tillämpa blott på det andliga Israel de löften, som blivit givna åt Israels folk.⁴⁹

4.3.4 Ansvaret för Jesu död

Att Gud skulle ha ersatt Israel och kallat in ”hedningarna” som sina nya språkrör förklaras i EH genomgående med det judiska folkets kollektiva ansvar för Jesu död och förkastandet av honom som Messias. Detta historiska misstag är också orsaken till det judiska folkets lidanden. Carl Bergkvist skriver i en av sina många texter för söndagsskollärare:

Nu valde de obetänksamma, korttänkta judarna Barabbas, dråparen och förkastade Jesus som sin konung. De gjorde därmed ett mycket ödesdigert val, som kostat judarna kval och tårar och blod under alla århundraden sedan dess intill våra dagar. Sannerligen Hans blod har kommit över dem och deras barn...⁵⁰

Framhävandet av ansvaret för Jesu död förekommer inte bara ihop med resonemang om förbundets vara eller icke vara, utan dyker också upp när passionshistorien ska utläggas och som vi sett tidigare när antisemitism ska förklaras. Som ämne i denna undersökning är det därmed ett av de fyra vanligaste och återfinns i ett trettiotal av mina texter.

EH:s skribenter befinner sig här i en väl inarbetad kristen antijudisk tradition och vid denna tid var inte många kristna teologer obekväma med det judiska utpekandet. Idag är det annorlunda: de flesta exegeter är numera överens om att den romerska ockupationsmakten ska hållas ansvarig för avrättningen av Jesus.⁵¹

Att en sådan läsning av evangelietexterna överhuvudtaget skulle vara möjlig förnekas dock bestämt i artikeln *Varför förföljas judarna?* av Oscar Ydrefelt:

Vidare vet varje bibelläsare, att det icke var de romerska soldaterna, som korsfäste Kristus. Det var judarna, som lågo bakom denna handling. Landshövdingen Pilatus sökte på allt sätt att slippa ifrån att fälla dödsdomen över Jesus, men judarna skriade: ”Korsfäst Honom!”⁵²

Att dessa kristna anklagelser kan bli till judiska självförebåelser har vi sett prov på tidigare i denna uppsats. Ännu ett talande exempel hittar jag då Fritiof Johansson i september 1943 citerar följande ur ett brev från en missionärsvän i Jerusalem:

”För en stund sedan kom en jude på besök till mig och sade: ’Jag brukade bliva mycket förargad, när de kristna sade till mig att dessa lidanden kommit över oss därför att vi förkastat Jesus Kristus, men nu har jag begynt undra, om ändock icke allt detta kan vara sant.’ En annan gång sade samme man till mig: ’Jag tror, att om vi judar hade tagit emot Jesus Kristus, skulle vi ha blivit skonade från alla dessa lidanden under dessa år.’”⁵³

49 EH nr 1945:7, sid 154 f

50. EH nr 1944:12, sid 283

51. Mitternacht & Runesson 2007, sid 171

52. EH nr 1943:35, sid 691

53. EH nr 1943:37, sid 742 f

Enligt Johanssons brevskrivande missionärsvän är den judiske mannens självanklagelser ett tecken på att den helige Ande är ”verksam i det judiska folkets hjärta”.⁵⁴

4.3.5 Tro och gärningar

Idén om en motsättning mellan judendom och kristendom som en konflikt mellan tro och gärningar – eller om man så vill: mellan lag och evangelium – dyker upp i femton av mina texter. Ett exempel hittar vi i april 1943 då Carl Bergkvist skriver:

Att söka åstadkomma någon egen rättfärdighet, som håller inför Gud, lyckas aldrig. Det är ett hopplöst företag. Det gick aldrig för judarna.⁵⁵

Den judiska trons väg till Gud är alltså inte framkomlig. Det är något helt avgörande som saknas, menar Bergkvist:

Människor kunna som Pauli landsmän stå i ett visst förhållande till Gud, men de stå icke i det verkligt rätta förhållandet. Man kan t.o.m. nitälska för Gud men icke göra det ”med rätt insikt”.⁵⁶

I andra texter på detta tema beskrivs judar med ord som ”oandliga”, ”religiösa mumlare”, ”bönerabblande” och ”självbelåtna”.⁵⁷ Här finns ett klart släktskap med två av tidens ledande universitetsteologer, Anton Fridrichsen och Hugo Odeberg, som gärna använder de av Jesus kritiserade fariséerna när de skall beskriva det genuint judiska.⁵⁸ Nidbilden av fariséerna förvandlas då till en bild av juden. Ett exempel på detta hittar vi i en text av G. E. Söderholm i oktober 1940:

Judarna på Jesu tid stodo gärna i synagogorna och i gathörnen och bådo för att bliva sedda av människorna. [...] De sökte genom sina långa och många böner pris av människor och anseende såsom fromma och gudhängivna människor, och de fingo vad de sökte. Men någon bönhörelse från Gud fingo de icke.⁵⁹

I beskrivningarna av judisk tro hör vi också ekon av den vid denna tid gängse idén om en slags religionshistorisk evolution: att alla religioner genomgår en utveckling från ett primitivt stadium till allt högre nivåer. Den judisk-kristna historien beskrivs då gärna som en process där judendomen är ett förstadium till den mer utvecklade och högre stående kristendomen. Carl Bergkvist beskriver detta som ett vuxenblivande:

Gamla förbundet var både en tråldomstid och en omyndighetstid. Lagens anhängare voro lika omyndiga barn. [...] Gamla Testamentets bud och paragrafer om omskärelse och annat äro barnaläror, för omyndiga barn alltså, ett abc, vilket ju för barnet har sin betydelse, för att det skall kunna fatta en högre kunskap.⁶⁰

54. EH nr 1943:37, sid 742

55. EH nr 1943:16, sid 322

56. EH nr 1943:16, sid 322

57. EH nr 1940:40, sid 758; EH nr 1944:40, sid 950; EH nr 1941:14, sid 288; EH nr 1944:35, sid 832

58. Se avsnitt 2.2.5

59. EH nr 1940:44, sid 830

60. EH nr 1944:19, sid 449

4.4 **DEN NAZISTISKA JUDEPOLITIKEN** (ämne 5–8)

Förföljelserna av judar på tysk mark beskrivs och benämns i nästan fyrtio av mina texter. Det är därmed det näst vanligaste ämnet. Men det är med några undantag aldrig huvudsaken; det nämns så att säga bara i förbigående – och när sedan förföljelserna övergår i fysisk förintelse skrivs mindre och mindre: bara fjorton texter handlar om detta.

4.4.1 **Utvecklingen på tyskt område**

I januari 1939 kan man i två texter läsa om resultaten av Kristallnatten i november. David Landin rapporterar från Hamburg i *En hälsning från färden till Kina* att ”man förstod av vad vi sågo, att ett metodiskt förstörelseverk hade utförts”.⁶¹ Och i artikeln *Bland hemlösa och statslösa* beskriver Paul Nyman hur en judisk kvinna ber honom ta sig an hennes tioåriga dotter på tågresan till Belgien:

Jag hade kvällen förut gått omkring i Düsseldorf och sett en del sönderslagna fönsterrutor i judiska affärer, och jag förstod, att modern var rädd för framtiden och ville ha sin dotter i säkerhet, även om hon själv måste stanna kvar.⁶²

Ett drygt år senare rapporterar Willis Säwe från Frankrike om en judisk man han mött:

Sina föräldrar har han kvar i Rumänien, en del av hans bröder ha genom Anschluss blivit stortyska medborgare och bo i Wiens ghetto och ha det numera obegripligt svårt...⁶³

I februari 1941 skriver Oscar Haglund om kristen missionsverksamhet bland Wiens judar. Han berättar att nöden är stor bland de som ännu är kvar i staden, och förklarar:

Judarna få inte vara ute efter kl. 20 [...] och de få ej göra inköp annat än på en bestämd, kort tid mitt på dagen. De få i allmänhet ej heller vara i parker eller gå på kaféer och spislokaler. De nödgas ofta bo hoppackade utan möjlighet ens att laga mat ordentligt eller att få någon stunds stillhet.⁶⁴

Några månader senare, i juli, rapporterar Ruth Popoff från Bulgarien att judarna ”ha det synnerligen svårt nu genom en ny lag, som blivit antagen. Denna är nog endast första steget mot förbud för dem att vistas i landet.”⁶⁵ Hon berättar också att judiska apotekare fråntagits rätten att driva företag och att en bulgarisk kvinna inte längre får gifta sig med en jude.

4.4.2 **Vad är sanning?**

I oktober är vi tillbaka i Wien. Genom Carl Lidby får läsarna då veta att judar som haft ”inflytelserika poster” i staden avlägsnats.⁶⁶ När han fortsätter känner man – åtminstone så här i efterhand – hur det stora mörkret sänker sig:

De judiska affärerna ha plundrats, synagogor bränts. Hatet mot judarna har tagit sig ut-

61. EH nr 1939:1, sid 9

62. EH nr 1939:2, sid 29

63. EH nr 1940:12, sid 248

64. EH nr 1941:8, sid 161

65. EH nr 1941:27, sid 543

66. EH nr 1941:42, sid 815

tryck i de fruktansvärdaste händelser. Judendomen i Österrike står inför en katastrof av ohyggliga mått.⁶⁷

När det gäller ansvaret tvekar dock Lidby om hur skuldbördan ska fördelas. Det är det nya ”stormaktskriget” som fördjupat judarnas elände och ”genom de utländska judarnas intensiva hetspropaganda mot hitlerregimen har situationen ytterligare skärpts”.⁶⁸

Idén om förekomsten av ”hetspropaganda” kan vara ett eko av den svenska regeringens presspolitik, där man särskilt varnade för ensidiga ställningstaganden och ”grymhetspropaganda”.⁶⁹ Kanske är det också denna förväntade publicistiska neutralitet som är orsaken till att Willis Säwe i juni 1943 ifrågasätter sanningshalten i en del av rapporteringen om den nazistiska utrotningspolitiken. Säwe skriver att

en del uppgifter om grymheter under det nu pågående kriget måste tagas med stor reservation – rent judiska tidskrifter torde äga ett tvivelaktigt värde såsom källskrifter på grund av sin öppna propagandakarakteristik...⁷⁰

Med tanke på att tidskriften *Judisk krönika* under hela kriget gav initierade – och som det visat sig i efterhand: anmärkningsvärt korrekta⁷¹ – rapporter om den nazistiska judepolitiken är Säwes källkritiska synpunkter tankeväckande. Var beskrivningen av judiska tidskrifter som tvivelaktiga en del av anpassningen till den officiella presspolitiken? Eller förmådde Säwe inte ta in den information som börjat spridas om den pågående förintelsen?

Han var isåfall inte ensam. Eric G. Lindblom vittnar i juli 1943 om sin vanmakt inför det som drabbat judarna:

Det måste dock bekännas, att vi stå ganska maktlösa inför allt det som övergår judendomen, samtidigt som vi skakas i vårt innersta vid tanken på alla dessa olyckligas lidanden, och vi bäva inför den hatets draksådd, som nu utsås.⁷²

Ett sätt att handskas med sin vanmakt är att läsa in tidens händelser i Bibelns berättelser. Kanske är det ett exempel på detta vi möter när Carl Bergkvist i en text för söndagsskollärare i juni 1941 utlägger Ester 3:8–15. Bergkvist beskriver hur den onde Haman går till väga för att få till ”utrotningsdomen” mot judarna:

I det sinnet gick han till konung Ahasveros med sitt ondskefullt hopspunna anslag, som gick ut på att helt förgöra judarna (v. 9). Detta hans förslag vann konungens gillande. Haman beviljades frihet att handla med judarna, såsom han ville. [...] På Hamans förslag uppsattes en skrivelse, som avfattades ”alldeles sådan som Haman ville” (v. 12). Denna, som var utfärdad i konungens namn och besegrad med konungens ring, innehöll judarnas dödsdom: en fullständig tillintetgöring av deras liv och egendom.⁷³

67. EH nr 1941:42, sid 815

68. EH nr 1941:42, sid 815

69. Åmark 2016, sid 248 f

70. EH nr 1943:23, sid 465

71. Svanberg & Tydén 1997, sid 40

72. EH nr 1943:29, sid 574

73. EH nr 1941:24, sid 493

Det är möjligt att jag övertolkar Bergkvists text. Men jag tror att den bör läsas som ett försök att i söndagsskolemiljön ta upp nazisternas alltmer upptrappade jedeförföljelser. Inte minst därför att berättelsen om Haman låter Bergkvist landa i en tydlig sensmoral som bjuder vanmakten inför nazisternas ondska motstånd: ”Den som är ond och anstiftar onda ting får förr eller senare med Gud och hans straffande rättvisa att göra.”⁷⁴

4.4.3 Judar blir flyktingar

Parallellt med skildringarna av nazisternas förföljelser beskrivs det judiska folket allt mer som ett folk på flykt. De är hemlösa och statslösa som den flicka som Paul Nyman berättar om i januari 1939:

Flickan hade inget pass utan ett identitetsbevis, som hon visade mig. Där stod under hennes fotografi hennes namn, så några data och till slut med stora, skrämmande bokstäver *Staatalos* (statslös). Jag kan inte säga, vad det grep mig, då jag såg detta ord och den lilla rara flickan mitt emot mig i kupén. Jag har förut läst om statslösa, men det har aldrig gripit mig så. När jag tänkte på hur modern måste känna det att sända sin lilla 10-åriga dotter, praktiskt taget utan pengar, med två stora kappsäckar, ensam till ett främmande land [...] utan att kunna landets språk, då förstod jag, att det måste ligga något särskilt bakom detta.⁷⁵

Tre månader senare ger Artur Sundstedt oss en ögonblicksbild från Berlin Hauptbahnhof:

Men varför gråta dessa människor så förtvivlat? frågade jag mig själv, då jag stod på perongen i färd med att embarkera i en av vagnarna. Ah, det är en jedefamilj, som måste lämna Berlin! Jag gick in i den vagn, där de befunno sig. Tåget satte sig i rörelse. Man vinkade farväl. Jag stod och såg på dessa gråtande judebarn och deras föräldrar. [...] Under resan sökte jag komma i samtal med dem. Mannen berättade för mig, att han blivit uppmanad att lämna landet, släkt och vänner, hus och hem och skulle nu resa till Stockholm.⁷⁶

Mannen och hans familj var ett undantag. Att Sverige och andra länder inte gärna öppnade sina gränser för judiska flyktingar påminns vi om av Carl Lidby i en bisats i oktober 1941. I en artikel om judarnas situation i Wien skriver han att

det blev de tyska myndigheterna angeläget att snarast och i största utsträckning få dem ut ur landet. En mycket svår situation uppkom för judarna, eftersom andra stater knappast beviljade inresetillstånd.⁷⁷

4.4.4 Våra judiska grannar flyr

Hösten 1942 går de norska nazikontrollerade myndigheterna till aktion mot landets judar. Om detta rapporterar EH i en kort notis i början av november:

I slutet av oktober företogs i Oslo massarresteringar av praktiskt taget alla manliga personer av judisk börd i åldern över 16 år. Aktionen har utsträckts även till andra orter ...⁷⁸

74. EH nr 1941:25, sid 509

75. EH nr 1939:2, sid 29

76. EH nr 1939:16, sid 350

77. EH nr 1941:42, sid 815

78. EH nr 1942:46, sid 920

Några veckor efter att notisen publicerats deporteras de 770 norska judar som gripits till Auschwitz. Samtidigt lyckas drygt 1 100 norska judar rädda sig över till Sverige.⁷⁹

Om deportationen av de norska judarna skriver EH ingenting vid denna tid; uppgiften dyker upp först ett år senare. Detta förvånar mig. Händelsen blev mycket omskriven i den svenska pressen och fick många kristna företrädare att reagera.⁸⁰

Omnämnd i EH är däremot de danska judarnas flykt hösten 1943. Genom en massiv insats av den danska motståndsrörelsen och svenska myndigheter och frivilliga kunde 7 800 judar räddas över Öresund undan en planerad arresteringsvåg.⁸¹ De nyanlända gjorde att antalet judar i Sverige fördubblades över praktiskt taget en natt. Närvaron av judiska flyktingar blev därför påtaglig för många svenskar, något som Kristian Nielsén vittnar om:

Den 12 oktober blev jag gripen av judarnas nödläge på ett särskilt sätt. Tåget från Katrinehelm klockan 5.56 på morgonen, med vilket jag skulle resa till Stockholm, var överfullt av judeflyktingar. Jag kom i samspråk med en man i femtioårsåldern. Han hade i många år skött sin affär på Västerbro i Köpenhamn, men fick hals över huvud begiva sig i en liten roddbåt över till jordens ”paradis”, som han kallade vårt land. Det var härresande skildringar, jag hörde om de arma människornas strapatser.⁸²

Att de svenska myndigheterna – efter år av tystnad och undfallenhet – nu börjat agera för att rädda judar väckte viss internationell uppmärksamhet. En kort notis berättar:

De judiska tidningarna i Palestina giva uttryck åt den varmaste tacksamhet gentemot svenska regeringen, folket och pressen för deras ingripande till förmån för de danska judarna. ”Judendomen och mänskligheten skola för evigt tacksamt ihågkomma Sveriges hållning i deras mörka dagar”, förklarar journalistföreningens ordförande, Heftmann...⁸³

4.4.5 Europas skräckkammare

Den nazistiska judepolitiken eskalerade etappvis. Att trettiotalets systematiska förföljelser i början av fyrtioalet håller på att ersättas av någonting ännu värre framgår av en artikel av Oscar Haglund i februari 1941. Han berättar om en man vars föräldrar fördrivits till Polen. ”Där har många av dessa från Wien deporterade judar försvunnit” skriver Haglund.⁸⁴

Sommaren 1942 börjar uppgifter om vad som hänt de försvunna judarna synas i svenska tidningar. Under rubriken *Judarnas lidanden* redogör Walter Axelsson i månadsskiftet juli–augusti för dessa uppgifter. Han återger från ”en pressgranne”:

Judarna utrotas systematiskt eller föras till Polens ghetton. Deportationerna från Wien, Berlin, München och Frankfurt fortsätta. Till slutet av maj hade 45 000 judar fått lämna Slovakien. Till slutet av september skola de återstående 45 000 vara borta – den siste slovakiske juden är då deporterad till Polen – denna Europas skräckkammare.⁸⁵

79. Åmark 2016, sid 553 f

80. Svanberg & Tydén 1997, sid 248 ff

81. Åmark 2016, sid 554 ff

82. EH nr 1943:49, sid 975

83. EH nr 1943:42, sid 843. ”Heftmann” var Josef Chaim Heftmann, journalist och poet verksam i Palestina sedan 1932.

84. EH nr 1941:8, sid 162

85. EH nr 1942:31, sid 637

Längre fram i texten skriver Axelsson att man räknar med ”att den europeiska judenheten, som omfattat 10 miljoner människor, inte kommer att utgöra mer än 6 eller 7 miljoner, om kriget får fortsätta länge till”.⁸⁶

Den 29 oktober 1943 ordnar Filadelfiaförsamlingen i Stockholm ett möte till förmån för judiska flyktingar. Den tyskfödde rabbinen Emil Cronheim är huvudtalare och hans starka oensurerade skildring av den pågående förintelsen återges i EH av Curt Björkquist:

Man räknar med, att hela antalet judar i världen uppgår till 16 miljoner, varav 9 miljoner komma på Europa. Av dessa 9 ha 5 miljoner avlivats under i de flesta fall omänskliga plågor. Av Polens 3 ½ miljoner återstå några tusen. Huru många, som leva av Ukrainas 1 ½ miljoner, vet ingen. I Tyskland, som haft 500000 judar, äro de flesta borta. I Norge blevo under förra året 800 bortförda, under det att ett tusental räddade sig över till Sverige. Från Danmark slutligen, där omkr. 8000 judar hade sitt hem, räddade sig omkring 7000 under några mörka höstnätter över till Sverige.⁸⁷

4.4.6 Tystnaden tar vid

Efter rabbinens klarspråk blir det nästan helt tyst i EH om utrotningen av judarna. Under 1944–45 har jag bara hittat fem texter som på något sätt tar upp ämnet.

Jag hade väntat mig att hitta rapporter om hur koncentrationsläger befrias och få ta del av kommentarer och reflektioner kring detta. Jag trodde också att jag skulle få läsa något om hur överlevande kommer till Sverige med de så kallade vita bussarna. Men när jag söker på ordet ”koncentrationsläger” bland mina texter om judar i EH år 1945 får jag bara en enda träff. I en kort text från sensommaren berättas om ett friluftsmöte i ett flyktingläger utanför Finspång. De närmare tusen åhörarna är enligt skribenten ”polskor och judinnor, komna från lidande och prövningar i koncentrationsläger och vapenfabriker i Tyskland” som i det taggtrådsinhägnade lägret ”fått en tillfällig fristad som de till fulla uppskatta”.⁸⁸

När jag sedan söker texter om krigets slut hittar jag en artikel av ledarkaraktär med rubriken *Tackoffer för freden*. I texten, som publicerades den 24 maj 1945, summerar Lewi Pethrus de gångna sex ”fasansfulla” krigsåren. ”Omkring 40 miljoner människoliv har gått till spillo” skriver Pethrus.⁸⁹ Att sex miljoner var judar nämns inte.

4.5 MED FRAMTIDEN FÖR ÖGONEN (ämne 17–20)

I takt med att omfattningen av förintelsen blir alltmer uppenbar styrs tankarna i EH om det judiska folket bort från Europa i riktning mot Palestina. Det är som om all den vånda och maktlöshet som tidningens skribenter – liksom andra tänkande människor – måste ha känt vid denna tid, kanaliseras i en våg av eskatologiska förväntningar. Övertygelsen är stor om Jesu snara återkomst och tidens slut. Kopplat till detta framtidsscenario finner vi idéer om judarnas omvändelse och återvändande till ”sitt” land.

86. EH nr 1942:31, sid 637

87. EH nr 1943:44, sid 891

88. EH nr 1945:30, sid 704

89. EH nr 1945:21, sid 481

4.5.1 Den slutliga lösningen

Nazitidens och världskrigets händelser har gjort att de flesta av tidningens skribenter anser att lösningen för det judiska folkets problem nu finns i Palestina:

För närvarande är den politiska situationen i Palestina mycket spänd, men detta kan medföra, att stormakterna bliva nödsakade att gripa in, och detta kan i sin tur leda till att den så mycket omtalade judefrågan därmed får sin slutliga lösning. Vilken framtida ställning segermakterna komma att tillerkänna Palestina, är ännu ovisst, men hela judevärldens och särskilt den fortfarande mycket trängda kvarlevans i Europa blickar riktas mot Palestina såsom det enda jordiska hoppet om räddning.⁹⁰

Orden är skrivna efter krigsslutet av judemissionären Fritiof Johansson. Att judarna skulle ha någon framtid i Europa tycks för honom vara uteslutet. Likadant är det för C. G. Hjelm:

Det fruktansvärdaste av alltsammans är det grymma faktum, att världsjudenhetens kraftkälla, den rysk-polska synagogan, genom den bolsjevikiska revolutionen är upplöst och har sinat ut, och de tyska judarna ha utrotats. De stora och urgamla sefardiska synagogorna i Nürnberg, Amsterdam, Frankfurt am Main, Saloniki, Hamburg och Prag finnas icke mera.⁹¹

För Hjelm är det dock inte en politisk lösning som bör komma först:

Man kan icke gärna tänka sig judefrågans lösning, ej heller Palestinafrågans lösning, utan att Israel först erkänner Jesus av Nasaret...⁹²

4.5.2 Judarnas omvändelse

Kristen missionsverksamhet bland judar är ett av de fyra vanligaste ämnena i mina texter, det dyker upp i närmare trettio artiklar. Det är då i allmänhet artikelns huvudämne.

Inledningsvis, under 1939–42, är dock intresset anmärkningsvärt svalt: under dessa år hittar jag bara åtta texter i ämnet. De handlar om mission bland judar i Europa och bland judiska flyktingar i Sverige. Vi har tidigare sett exempel på detta i rapporter från de utsända pingstmissionärerna Willis Säwe i Frankrike, Carl Lidby och Oscar Haglund i Österrike, och Ruth Popoff i Bulgarien.

Min bild att intresset för mission bland judar vid denna tid är lågt bekräftas av att Fritiof Johansson får lägga mycket kraft på att argumentera för frågans vikt:

Man kan därför med fullt berättigande säga, att när det gäller missionen bland judarna, har den kristna församlingen gjort sig skyldig till stor försumlighet, i det att den frångått den ursprungliga apostoliska förordningen att först förkunna evangelium för judarna.⁹³

Johansson är kritisk till de som – enligt det dispensationalistiska schemat – anser att tiden för judarnas omvändelse ännu inte är inne. Han försöker bryta udden av denna tveksamhet genom att göra skillnad på det judiska folket som kollektiv och enskilda judar:

90. EH nr 1945:45, sid 1068

91. EH nr 1944:42, sid 1021 f

92. EH nr 1944:42, sid 1020

93. EH nr 1944:23, sid 534 f

En orsak är säkerligen den, att denna uppfattning rått och råder än bland många kristna, att judarna äro utestängda från frälsningen i Kristus, därför att de korsfäste härlighetens Herre och därmed blevo av Gud förkastade och förstockade i sina hjärtan. Detta kan vara riktigt vad angår Israel som ett helt folk, men är alldeles felaktigt och i strid med Guds ord, när det gäller den enskilde israeliten.⁹⁴

En konsekvens av att judarna av många betraktas som ”förstockade i sina hjärtan” är att en judisk omvändelse i EH beskrivs som något utöver det vanliga. Som här, då den judiska bakgrunden särskilt framhålls, i en notis om en dopförrättning i Hällekis hösten 1943:

Två judepojkar döptes tillsammans med fyra andra syskon vid en mycket härlig dopförrättning [...] Broder Bohman, som förrättade dopakten, höll en mäktig predikan om de himmelska boningarna, där även de hemlösa och landsflyktiga bröderna ha ett hem och ett hemland.⁹⁵

4.5.3 Återvändande till Landet

Under 1943–45, då hoppet om en judisk framtid i Europa definitivt har släckts, knyts frågan om mission bland judar i EH alltmer samman med idéer om judarnas återvändande till ”sitt” land. Dessa idéer är inte samstämmiga, men en sak har de gemensam: övertygelsen om att de utgör ”profetians fullbordan”. G. E. Söderholm formulerar det så här redan 1941:

Vi veta ju, att hur än de politiska frågorna komma att utveckla sig, så kommer i alla fall den dag, då judafolket skall få vända tillbaka till sitt land och åter få bo där i lugn och frid. Guds ords tydliga utsagor komma ju att gå i fullbordan, därom äro vi ju alla förvissade.⁹⁶

Bland de tjugo ämnen jag arbetat med är ”judarnas återvändande och profetians fullbordan” det allra vanligaste, totalt handlar fyrtiosju texter om detta. Värt att notera är att ämnet är tre gånger så vanligt under de tre sista krigsåren 1943–45 som under 1940–42. Och när det dyker upp är det nästan alltid artikelns huvudämne.

Eskatologiska förväntningar är ingen nyhet för pingströrelsen vid denna tid, tvärtom.⁹⁷ Men världskrigets händelser har skärpt sinnena och många av EH:s skribenter anser att tidens tecken är tydliga. En som är tidigt ute är Hugo Wuerster i augusti 1941:

Förföljelsen av judarna och deras rörelser åt Palestina, deras gamla fosterland, är väl ett av de säkrare tecknen på att vi närma oss avslutningen och upplösningen av denna gamla blodbesudlade och olyckliga jords människosystem och tomma religionsläror.⁹⁸

Att det som nu väntar är någon nytt är skribenterna eniga om. De talar om ”en ny tidsålder”, ”en ny epok” och ”en underbar tid”.⁹⁹ Men exakt vad som ska hända, och i vilken ordning allt ska ske, är man inte överens om.

94. EH nr 1944:23, sid 534

95. EH nr 1943:41, sid 827. ”Broder Bohman” bör ha varit Axel Bohman, vid denna tid predikant i Kinnekulle Taborförsamling.

96. EH nr 1941:46, sid 890

97. Se avsnitt 2.1.1

98. EH nr 1941:35, sid 681

99. EH nr 1943:16, sid 315; EH nr 1943:30, sid 599; EH nr 1943:37, sid 742

Under 1944 blir det till och med debatt i spalterna om detta. Det är C. G. Hjelm och Lennart Thanner som är oeniga om huruvida judarnas återvändande till Landet kommer att ske före eller efter Herrens ankomst.¹⁰⁰ Hjelm menar att idén om att återvändandet ska föregå återkomsten härstammar från Jehovas Vittnen. Thanner håller inte med och hänvisar till Jesu ord om fikonsträdet som knoppas i Lukas 21:29–32.

Samma bibel användning hittar vi också i flera av Carl Bergkvists texter för söndagskollärare. Judarnas lidanden är tecken på att tidens slut är nära:

Fikonsträdet är en bild av judafolket [...] Det märkliga och tragiska, som sker bland judarna och i folkvärlden för övrigt i vår vintriga tid, är svällande knoppar, som bebåda Människosönens återkomst och annalkandet av Guds rikes sommar.¹⁰¹

Några skribenter ser också den tyska judepolitiken som ett tecken på att profetian i Jeremia 16:14–17 håller på att förverkligas. Nazisterna ges här en roll som kugge i det stora eskatologiska maskineriet: Hitler är en av de ”jägare” som driver det judiska folket åter till sitt land.¹⁰² Tanken var inte ovanlig i svensk frikyrklighet vid denna tid.¹⁰³

4.5.4 Framtiden är redan här

Medan Hjelm och Thanner och andra diskuterar turerna kring Jesu återkomst fortgår kriget och utrotningen av judar. Och i takt med de allierades framryckning mot Berlin växer nu de eskatologiska förväntningarna alltmer.

För några skribenter handlar det inte längre om något som ligger i framtiden, utan om en alltmer realiserad eskatologi. ”Nu börjar löftena slå in” skriver den nyligen omvända juden Meyer Wainer i februari 1945. Han fortsätter:

Det ena löftet efter det andra har gått i fullbord. Blott ett eller två återstå, nämligen löftet om vårt folks omvändelse och dess återkomst till Palestina, våra fäders land. Vi kunna enligt vår erfarenhet icke betvivla, att den dag är nära, då Juda rike skall upprättas på jorden och då Jesus, Messias, Davids Son skall bliva konung över hela jorden.¹⁰⁴

Att löftet om judarnas återvändande redan håller på att förverkligas vet läsarna genom Fritiof Johanssons många utförliga artiklar under krigets tre sista år. Där möter vi samma prosionistiska narrativ som hos Lewi Pethrus 1922: judarna har inte bara gudomlig rätt till Palestina, de har också genom sin handlingskraft visat att de är landets rättmätiga ägare.¹⁰⁵ Den judiska koloniseringen framställs av Johansson som en framgångssaga där invandrarna fått öknar och obrukbar jord att blomma. Om Megiddos slätt skriver han:

Denna stora slätt var förut en ofruktbar sumpmark, men den har nu av de judiska kolonisterna torrlagts och förvandlats till en bördig jordbrukslätt, där omkring 35.000 judar

100. EH nr 1944:34, sid 800 ff; EH nr 1944:38, sid 896 f; EH nr 1944:43, sid 1020 ff

101. EH nr 1943:11, sid 219

102. EH nr 1941:46, sid 890 f; EH nr 1944:43,, sid 1022

103. Gunner 1996, sid 122 ff

104. EH nr 1945:7, sid 154

105. Se avsnitt 2.1.2 och Sahlberg 2009, sid 67

leva som jordbrukare. Här ligga många judekolonier, och alla äro försedda med präktiga byggnader och se prydliga ut.¹⁰⁶

I sina skildringar växlar Johansson mellan vandringar på biblisk mark och bilder av ett framväxande judiskt Palestina. Han knyter därigenom associativt ihop det konkreta judiska nationsbyggandet med idéer hämtade ur det bibliska materialet – och kan sedan utan större svårighet länka samman det sionistiska projektet med förhoppningarna om Jesu återkomst:

Vi se av de bibliska profetiorna, att vid tiden för Jesu återkomst skall stora nationella och andliga rörelser uppstå bland judarna. Sionismen är ju en mycket tydlig nationell rörelse bland judarna i våra dagar, och har till mål att återuppbygga Palestina – samt göra detta land till ett nationellt hem för det judiska folket.¹⁰⁷

Tre år efter krigets slut blir detta nationella hem för det judiska folket verklighet när staten Israel utropas den 14 maj 1948.

---

106. EH nr 1944:9, sid 201

107. EH nr 1943:37, sid 742

5. DISKUSSION OCH SLUTSATSER

Att få dyka ner i historiens flod och ta del av EH:s texter från krigsåren har varit en lärorik och spännande upplevelse. Mycket har jag känt igen från min egen uppväxt i en lågkyrklig miljö i Svenska kyrkan. Men mycket har också varit nytt och ovant – och krävt att jag fördjupat mina kunskaper om pingströrelsen och dess teologiska särart, inte minst gäller detta den starka betoning av eskatologin som jag fann i mina texter.

5.1 MINA FEM SLUTSATSER

I EH:s texter har jag mött mycket av den hängivenhet och entusiasm som var typiska för trettioalets och fyrtioalets unga pingströrelse. Jag har också sett åtskilliga exempel på det entreprenörskap som fick rörelsen att expandera och överskrida gränser.

Samtidigt har jag gång på gång slagits av att EH:s många olika skribenter – precis som jag själv – är barn av sin tid. Vi tänker tankar och formulerar oss i förhållande till den värld vi har omkring oss – och trots att vi gärna vill tänka nytt och fritt så är vi i en mening tidens fångar. Våra reflektioner är ofta just reflektioner, avspeglningar, av det som andra tänkt, sagt och skrivit.

5.1.1 Oklart formulerat problem

Min första slutsats är att skribenterna i EH använder begreppen ”judefrågan” och ”judeproblemet” utan större invändningar. Och av flera texter kan man dra slutsatsen att många av dem anser att det finns just en sådan fråga. Men vari den består är mera oklart.

Den vulgäranisemitiska uppfattningen att problemet består i att det överhuvudtaget finns judar har jag inte kunnat hitta något stöd för i texterna. Tvärtom är utgångspunkten att judarna är ett av Gud utvalt folk med en särskild historisk uppgift.

Men denna särställning framhålls inte utan kritik. Enligt många av skribenterna har det judiska folket svikit sitt uppdrag och därför tvingats ut på en irrande vandring genom tid och rum. Under denna historiska kretsgång har de blivit till problem för sig själva och andra. För mig ligger det nära till hands att här associera till myten om Ahasverus, den vandrande juden, som ofta använts i den antisemitiska diskursen genom tiderna.

Det problem som jag läser fram är att judarna inte förmår anpassa sig och att deras religion är exkluderande. Kort sagt: judarna har för höga tankar om sig själva.

5.1.2 Raser, folk och nationer

Min andra slutsats är att skribenterna använder begrepp som ras, folk och nation på ett tidstypiskt sätt. Att mänskligheten består av olika raser verkar vara självklart. Men någon fullt genomförd argumentation om att det skulle finnas lägre och högre stående raser, alltså vad vi idag skulle kalla rasisim, har jag inte kunna finna. Däremot går det i texterna att finna exempel på att olika folkslag och raser anses ha olika karaktär och det judiska folket tillskrivs i texterna en rad både smickrande och mindre smickrande egenskaper.

Även om EH saknar ledarartiklar, finns ändå texter som mer än andra uttrycker tidningens linje. Här tas tydligt och kraftfullt avstånd från den nazistiska rasideologin. Flera av EH:s skribenter tar också upp antisemitism och judehat som fenomen som de tar avstånd från. Dessa ställningstaganden tycks mig vara grundade i en djup övertygelse om alla människors lika värde inför Gud.

Men avståndstagandet framstår ändå i vissa fall som halvhjärtat när skribenten antyder att judarna kan ha sig själva att skylla. Särskilt tvehåget tycks det mig när man i artiklar som försöker förklara tidens antisemitism luftar olika antijudiska stereotyper utan att tydligt ta avstånd, eller när man anger ”judisk hetspropaganda” som en orsak till att nazisternas judeförföljelser trappats upp.

Rent allmänt är dock mitt intryck att EH vid en jämförelse med vad man vid denna tid kunde läsa i många andra kristna tidskrifter – inte minst de inom Svenska kyrkan – klarar sig relativt väl. Pingströrelsens gränsöverskridande gemenskap och den starka tron på ett himmelskt hemland har uppenbarligen gjort pingstvännerna, åtminstone delvis, immuna mot tidens rasism och nationalism. Rörelsens angloamerikanska rötter har också gjort att man kunnat bjuda tankemässigt motstånd mot den tyskorientering som fanns hos många svenska teologer vid denna tid.

5.1.3 Judendom och kristendom

Min tredje slutsats är att den teologiska relationen mellan judendom och kristendom beskrivs både som kontinuitet och konflikt.

En betoning av kontinuiteten i den judisk-kristna traditionen möter vi hos flera skribenter som framhåller att Jesus var jude och att Bibeln är en i grunden judisk skrift. I många texter låter skribenterna också gestalter ur Gamla testamentet träda fram som positiva förebilder för den kristnes tro och liv. Men detta hindrar inte att samma skribenter i andra texter kan beskriva judisk fromhet i starkt negativa termer. Judendomens förhållande till kristendomen beskrivs då gärna som en konflikt mellan lagens bokstavsträldom och evangeliets frihet.

I framställningen av förbundet från Sinai kommer pingströrelsens dispensationalistiska perspektiv till uttryck även om de olika skribenterna inte är helt samstämda. Några betonar att förbundet gäller för evigt, medan andra betonar att det judiska folket temporärt ersatts. Judarna har nu under hedningarnas tidsålder så att säga hamnat i utvisningsbåset, men de kommer att kallas ut på banan igen när det är dags för slutspel. Och då kommer de att spela en matchavgörande roll.

Att Gud satt sitt utvalda folk åt sidan och tagit nya redskap i bruk förklaras med att det var judarna som korsfäste Kristus. Här blir teologin till antropologi och sociologi: idén om judarnas förkastande av Jesus som Messias används som förklaring till varför juden och judinnan är som de är, och varför det judiska folket fått lida genom historien.

Att det inte går att skilja ut vad som är vad, blir tydligt i flera texter där teologiska ut-sagor om judar och judisk tro samsas sida vid sida med politiska antisemitiska schabloner som bilden av den kapitalistiske juden och den kommunistiske juden.

5.1.4 Varför så tyst om förintelsen?

Min fjärde slutsats är att EH skriver realistiskt om den nazistiska judepolitiken och dess följder, men att detta sällan är artiklarnas huvudärende; förföljelserna och fördrivningen av judar från tyskt område nämns så att säga oftast bara i förbigående. Mitt intryck är dock att när detta görs så verkar skribenterna utgå från att det de skildrar inte är okänt för läsarna. Skribenternas sympatier är också genomgående på judarnas sida.

Detsamma gäller när fördrivningen övergår i fysisk förintelse. När svenska tidningar under 1942 börjar rapportera om nazisternas utrotningspolitik återges dessa uppgifter i EH. Och hösten 1943 får rabbinen Cronheim tala klarspråk om de miljoner som mördats. Men den tystnad om förintelsen som sedan breder ut sig är svår att förstå.

Kanske fanns det inte ord. Kanske var tystnaden uttryck för en vanmakt inför det som man inte kunde påverka. Eller också var man i pingströrelsen mindre överraskad och chockad av det man fick veta än många andra: att laglöshet, våld och en tygellös ondskas skulle prägla den yttersta tiden ingick i rörelsens eskatologiska koncept. Att våldet drabbade judarna gick också att förstå och förklara utifrån detta koncept, till och med Hitler kunde ses som en del av förverkligandet av Guds stora universella frälsningsplan.

5.1.5 Eskatologins förverkligande

Min femte slutsats är att de eskatologiska förväntningarna i EH kopplade till ”profetians fullbordan” växer i takt med att tystnaden om förintelsen breder ut sig.

Artiklar om mission bland judar och om judarnas återvändande till Palestina förekommer under hela perioden, men min undersökning visar att de blir alltmer frekventa under de sista krigsåren. Här finns, som jag ser det, ett orsakssamband: den maktlöshet inför krigsårens vansinne – som några skribenter vittnar om – kanaliseras i en våg av eskatologiska förhoppningar. När hoppet om en framtid för Europas judar släckts tänds hoppets stjärna över Palestina. Det är här allt ska hända. Det är hit judarna ska återvända och det är här de ska bekänna Jesus som Messias när han kommer tillbaka. Och därmed kommer också ”judefrågan” att få sin ”slutliga lösning” som en skribent uttrycker det.

Med facit i hand kan vi konstatera att alla förväntningar inte förverkligades. Jesus kom inte tillbaka och judarna blev inte kristna. Men en sak blev handfast verklighet: det judiska folkets återvändande till ”sitt” land. Och genom detta förverkligande av profetian i form av det sionistiska projektet och staten Israel inleds ett nytt kapitel i pingströrelsens förhållande till det judiska folket. Det distanserade judisk-kritiska perspektiv som jag har kunnat se i många av mina EH-texter ersätts av ett med tiden alltmer uttalat projudiskt och prosionistiskt. Staten Israel blir en del av profetians pågående fullbordan.

Att denna perspektivförskjutning inte inträffar plötsligt 1948 är för mig uppenbart. Ett växande engagemang i det sionistiska projektet går att se i texterna under krigsåren i EH, särskilt i de många och långa artiklar om det nya Palestina under 1943–45. Pingstvännerna inbjuds här att bli aktörer i det stora universella dramat: genom att stödja framväxten av ett judiskt hemland kan man påskynda Herrens dag.

5.2 SLUTORD

Att den ”slutliga lösningen” på judefrågan i EH knyts till judarnas återvändande till sitt land tycks mig på många sätt logiskt. Integration och samlevnad i det kristet dominerade Europa verkar inte vara lösningen för någon skribent. Den idé om det mångkulturella samhället som är självklar för många idag fanns knappt på trettioalet.

Tanken på en ”omplacering” av det judiska folket låg dessutom i tiden: på trettioalet hade den omhuldats av Hitler som föreslog att alla judar skulle exporteras till Madagaskar och av Stalin som inrättat en egen autonom judisk sovjetrepublik.

Att ingen av de två diktatorerna hade judarnas bästa för ögonen vet vi. Men hur ska pingstvännernas idéer för det judiska folkets framtid egentligen förstås?

Det ligger nära till hands att uppfatta idén om judarnas återvändande till ”sitt” land som ett bejakande av tanken att lika barn leka bäst, det vill säga en form av vad som ibland kallas raspantikularism, även om ingen av EH:s skribenter förstås använder det uttrycket. Det raspantikulära tänkandet var självklart för många vid denna tid.

Men är det förklaringen? Eller ska den istället sökas i pingströrelsens dispensationalism och den angloamerikanska bakgrunden där förhoppningarna om judarnas återvändande till Palestina sedan länge hade en stor plats?

För detta talar det faktum att EH:s skribenter, som jag uppfattar det, är idéstyrda och att det dispensationalistiska perspektivet varit högsta norm ända sedan Lewi Pethrus gav ut *Jesus kommer* 1912. Men denna förklaring är inte oproblematisks. I det dispensationalistiska schemat i dess klassiska form ska inte judarna återvända förrän efter Jesu återkomst. Den judiska koloniseringen av Palestina under början av 1900-talet passade inte in i detta schema och att många av de judiska nybyggarna var socialister och föga religiöst intresserade stämde också dåligt med pingsvännernas förväntningar.

Att man i pingströrelsen inte var beredd att tänka utanför den dispensationalistiska boxen tycker jag framgår tydligt när en judemissionär – som jag visat i avnitt 4.5.2 – får lägga mycket energi på att argumentera för kristen mission bland judar; även judarnas omvändelse var ju något som enligt schemat skulle inträffa först efter Jesu återkomst.

Men världskrigets händelser har ställt många tankar och teorier på ända. Den oväntade judiska aktiviteten i Palestina har också skapat ett fullbordat faktum som man måste förhålla sig till. Så vad vi möter i EH:s texter om judar under krigsåren är, som jag uppfattar det, en gradvis förändring av tolkningshorisonten, ett paradigmskifte.

Detta kommer på sikt att förändra pingströrelsens eskatologiska teori. När kartan inte stämmer med verkligheten måste något göras – och efter staten Israels bildande blir det nödvändigt att börja rita om den dispensationalistiska kartan.

Men det är som det brukar heta: en annan historia.

KÄLLOR & LITTERATUR

- Andersson, Lars M & Kvist Geverts, Karin (red): *En problematisk relation. Flyktingpolitik och judiska flyktingar i Sverige 1920–1950* (Uppsala: Uppsala universitet, 2008)
- Bachner, Henrik: ”Judefrågan”. *Debatt om antisemitism i 1930-talets Sverige* (Stockholm: Atlantis, 2009)
- Berg Eriksen, Trond, Harket, Håkon & Lorenz, Einhart: *Judehatets svarta bok – antisemitismens historia från antiken till i dag* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2008)
- Björkquist, Curt: *Den svenska pingstväckelsen* (Stockholm: Förlaget Filadelfia, 1959)
- Gunner, Göran: *När tiden tar slut. Motivförskjutningar i frikyrklig apokalyptisk tolkning av det judiska folket och staten Israel* (Stockholm: Studia Theologica Holmiensis, 1996)
- Fridrichsen, Anton: *Fyrhanda sädesåker* (Stockholm, Diakonistyrelsens bokförlag, 1958)
- Gunnarsson, Lars: *Kyrkan, nazismen och demokratin* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1995)
- Hagerman, Maja: *Käraste Herman. Rasbiologen Herman Lundborgs gåta* (Stockholm: Norstedts, 2015)
- Halldorf, Joel: *Biskop Lewi Pethrus* (Skellefteå: Artos, 2017)
- Hübinette, Tobias (red): *Ras och vithet. Svenska rasrelationer i går och i dag* (Lund: Studentlitteratur, 2017)
- Mitternacht, Dieter & Runesson, Anders: *Jesus och de första kristna: inledning till Nya testamentet* (Stockholm: Verbum, 2007)
- Odeberg, Hugo: *Fariséism och kristendom* (Lund: Gleerups förlag, 1943)
- Olaison, Niklas (red): *Axplock ur idéhistorien II* (Stockholm: Caudex/Vertigo, 2006)
- Pethrus, Lewi: *Jesus kommer* (Stockholm: Förlaget Filadelfia, 1912)
- Pethrus, Lewi: *Resor och rön i Palestina* (Stockholm: Förlaget Filadelfia, 1922)
- Sahlberg, Carl-Erik: *Pingströrelsen och tidningen Dagen – från sekt till kristet samhälle 1907–1963* (Stockholm: Insamlingsstiftelsen för pingstforskning, 2009)
- Segerstedt Wiberg, Ingrid: *Den sega livsviljan. Flyktingöden under förintelsens och förvirringens tid* (Stockholm: Liber, 1979)
- Svanberg, Ingvar & Tydén, Mattias: *Sverige och förintelsen. Debatt och dokument om Europas judar 1933–1945* (Stockholm: Bokförlaget Arena, 1997)
- Svartvik, Jesper: *Bibeltolkningens bakgator. Synen på judar, slavar och homosexuella i historia och nutid* (Stockholm: Verbum, 2005)
- Thulin, Henning: *Pingströrelsen. En sociologisk orientering* (Stockholm: Förlaget Filadelfia, 1945)
- Tollin, Sven: *Svenska dagstidningar 1900–1965* (Stockholm: Tidningsutgivarna, 1965)
- Tydén, Mattias: *Svensk antisemitism 1880–1930* (Uppsala: Uppsala universitet, 1986)
- Valentin, Hugo: *Judarna i Sverige. Från 1774 till 1950-talet* (Stockholm: Natur & Kultur, 2004)
- Åmark, Klas: *Att bo granne med ondskan. Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen*, reviderad utgåva (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2016)

PERSONREGISTER

Axelsson, Walter	<i>sid 9, 30, 31</i>	Pethrus, Lewi	<i>sid 6, 7, 8, 9, 31, 34, 39</i>
Bachner, Henrik	<i>sid 5, 20</i>	Popoff, Ruth	<i>sid 27, 32</i>
Baratt, Thomas Ball	<i>sid 6</i>	Sahlberg, Carl-Erik	<i>sid 5</i>
Berg Eriksen, Trond	<i>sid 4</i>	Segerstedt, Torgny	<i>sid 15</i>
Bergkvist, Carl	<i>sid 20, 23, 25, 26, 28, 29, 34</i>	Segerstedt Wiberg, Ingrid	<i>sid 16</i>
Björkquist, Curt	<i>sid 9, 31</i>	Stalin, Josef	<i>sid 39</i>
Bohman, Axel	<i>sid 33</i>	Sundstedt, Artur	<i>sid 29</i>
Branting, Hjalmar	<i>sid 13</i>	Svanberg, Ingvar	<i>sid 4</i>
Briem, Efraim	<i>sid 20, 21</i>	Svartvik, Jesper	<i>sid 5, 12</i>
Cronheim, Emil	<i>sid 31, 38</i>	Säwe, Willis	<i>sid 19, 24, 27, 28, 32</i>
Fridrichsen, Anton	<i>sid 11, 12, 26</i>	Söderholm, Gustaf Emil	<i>sid 9, 19, 23, 26, 33</i>
Gerstl, Hanoch	<i>sid 20</i>	Thanner, Lennart	<i>sid 34</i>
de Gobineau, Arthur	<i>sid 13</i>	Thulin, Henning	<i>sid 7</i>
Gunnarsson, Lars	<i>sid 5</i>	Tydén, Mattias	<i>sid 4</i>
Gunner, Göran	<i>sid 5</i>	Valentin, Hugo	<i>sid 15, 16</i>
Gustafsson, Georg	<i>sid 17</i>	Wainer, Meyer	<i>sid 24, 34</i>
Haglund, Oscar	<i>sid 27, 30, 32</i>	Wuerster, Hugo	<i>sid 33</i>
Halldorf, Joel	<i>sid 5</i>	Wärenstam, Eric	<i>sid 18</i>
Hansson, Per Albin	<i>sid 15</i>	Ydrefelt, Oscar	<i>sid 25</i>
Harket, Håkon	<i>sid 4</i>	Åberg, Zander	<i>sid 20, 21</i>
Heftmann, Josef Chaim	<i>sid 30</i>	Åmark, Klas	<i>sid 4</i>
Hitler, Adolf	<i>sid 13, 14, 15, 34, 38, 39</i>		
Hjelm, Carl Gustaf	<i>sid 17, 18, 32, 34</i>		
Johansson, Fritiof	<i>sid 22, 23, 25, 26, 31, 32, 34, 35</i>		
Kastberg, Nils	<i>sid 24</i>		
Kjellander, Carl	<i>sid 18</i>		
Landin, David	<i>sid 27</i>		
Lidby, Carl	<i>sid 17, 20, 21, 27, 28, 29, 32</i>		
Lidman, Sven	<i>sid 9</i>		
Lidman, Ulla	<i>sid 19</i>		
Lindblom, Eric G.	<i>sid 18, 21, 22, 23, 24, 28</i>		
Lindman, Arvid	<i>sid 13</i>		
Lindskog, Elis	<i>sid 24</i>		
von Linné, Carl	<i>sid 12</i>		
Lorenz, Einhart	<i>sid 4</i>		
Lundborg, Herman	<i>sid 13</i>		
Luther, Martin	<i>sid 11</i>		
Nelson Darby, John	<i>sid 8</i>		
Nielsén, Kristian	<i>sid 30</i>		
Nyman, Paul	<i>sid 27, 29</i>		
Odeberg, Hugo	<i>sid 12, 26</i>		
Oxenstierna, Axel	<i>sid 11</i>		

MINA 20 ÄMNESKATEGORIER

IDÉER I TIDEN

1. **Judefrågan / judeproblemet**
2. **Ras / blod / folk / nation**
3. Vad är **antisemitism**? Varför möter judarna omvärldens hat?
4. Användande av **antisemitiska stereotyper** (*dock ej punkt 13 här*)

DEN TYSKA JUDEPOLITIKEN

5. **Diskriminering / förföljelser** / Nürnberglagarna / Kristallnatten
6. **Judiska flyktingar** i Sverige och utomlands/ svensk flyktingpolitik
7. De **norska** judarnas gripande och flykt 1942 / de **danska** judarnas flykt 1943
8. **Deportation / förintelse** / koncentrationsläger / utrotningsläger

TEOLOGISK KONTINUITET

9. **Jesus var jude** / Bibeln en judisk bok / frälsningen kommer från judarna
10. **Förbundets bestånd** / Guds egendomsfolk / kallelsen och löftena oförändrade
11. **Trons kontinuitet** / judiska gestalter som förebilder / judisk praxis som ideal
12. **Respektfull skildring** av judendom

TEOLOGISK KONFLIKT

13. **Ansvar för Jesu död** och dess konsekvenser / förkastandet av Messias
14. **Förbundet ersatt** / kyrkan det nya gudsfolket, det nya Israel
15. **Motsättning lag–evangelium**, tro–gärningar / judisk fromhet = fariséism
16. **Respektlös skildring** av judendom

FRAMTID OCH ESKATOLOGI

17. **Judarnas omvändelse** / judemission / judedop / judekristnas vittnesbörd
18. Judarnas återvändande till löfteslandet / **profetians fullbordan**
19. **Det sionistiska projektet** / judisk nationalism / koloniseringen av Palestina
20. **Stor-Israel** enl. 1 Mos 15 / **Jerusalem** huvudstad / **templets** återuppbyggande

MINA 20 ÄMNER OCH HUR OFTA DE FÖREKOMMER I TEXTERNA								
	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	SUMMA
• Totalt antal texter med jud-ord	49	24	26	15	55	64	47	280
Bortsorterade (ej betydelsebärande användning)	11	12	8	7	22	21	23	103
	----	----	----	----	----	----	----	----
• Kvarvarande texter = mitt studiematerial	38	12	18	8	33	43	24	177
IDÉER I TIDEN								
1. JUDEFRÅGAN / JUDEPROBLEMET	5	1	2	1	2	7	5	23
2. RAS / BLOD / FOLK / NATION	5	3	–	2	4	3	4	21
3. VAD ÄR ANTISEMITISM? VARFÖR FINNS DEN?	3	–	1	2	7	6	3	22
4. ANVÄNDANDE AV ANTISEM. STEREOTYPER	–	–	–	–	1	–	–	1
DEN TYSKA JUDEPOLITIKEN								
5. DISKRIMINERING / FÖRFÖLJELSER	9	1	7	4	7	4	6	38
6. JUDISKA FLYKTINGAR	2	–	–	–	5	3	2	12
7. DE NORSKA OCH DANSKA JUDARNA	–	–	–	1	5	1	2	9
8. DEPORTATION / KONC.LÄGER / UTROTNING	–	–	5	1	3	2	3	14
TEOLOGISK KONTINUITET								
9. JESUS VAR JUDE / BIBELN EN JUDISK BOK	3	–	–	1	3	7	4	18
10. FÖRBUNDETS BESTÅND / LÖFTENA KVAR	–	–	–	–	5	3	3	11
11. TRONS KONTINUITET / GÖR SOM ABRAHAM	5	–	3	1	4	1	–	14
12. RESPEKTFULL SKILDNING AV JUDENDOM	1	1	1	–	2	–	2	7
TEOLOGISK KONFLIKT								
13. ANSVARET FÖR JESU DÖD	6	1	2	1	9	8	4	31
14. FÖRBUNDET ERSATT / NYTT GUDSFOLK	4	–	2	–	1	–	2	9
15. LAG–EVANGELIUM, TRO–GÄRNINGAR	2	2	–	–	4	6	1	15
16. RESPEKTLÖS SKILDNING AV JUDENDOM	–	2	2	1	–	4	–	9
FRAMTID OCH ESKATOLOGI								
17. JUDARNAS OMVÄNDELSE / JUDEMISSION	1	2	3	1	7	4	10	28
18. ÅTERVÄNDANDE / PROFETIANS FULLBORDAN	11	3	6	1	8	12	6	47
19. SIONISM / JUDISK NATIONALISM	5	1	2	–	3	4	4	19
20. STOR-ISRAEL / TEMPLETS ÅTERUPPBYGGNAD	–	–	–	–	2	–	1	3

LARS NETTERFORS

Adress: Majstångsgatan 11D, 414 72 Göteborg

E-post: lars@netterfors.se

Telefon: 0734-14 58 01
